

प्र.
६

शायांतु सवासा जलमाविशेत् । स्त्रीशूद्रपतितांश्चैव नाभिभाषेत कर्होचि वृष्टानासनाभ्यां विहरं नशक्तो ध
न्यायित वा । ब्रह्मचारी स्वयंचर्यादुरेव द्विजाचकः । सावित्रींचतपे नित्ये पवित्राणि च शक्तिः । सर्वेष्वेव
ते श्वेवं प्रायश्चित्तार्थमाहुत इति । दिवा त्रिरात्रौ त्रितरिति यद्ब्रह्म सवनतच्छक्त विषयं । एवं न्यूनाधिकस्नाना
नि अन्यान्यापिशुक्तापेक्षया योज्यानि । तत्र रूष्टे तु स रू देवस्नानं । सरस्वतीसमाहित इति । तत्र मनुनां वि
शेषाभिधानात् । जाबालः । आरंभे सर्वेषु शुणिसमाप्तौ च विशेषतः । आद्ये नैव च शतकार्गो ज्ञुद्गयाद्याह
तिः पृथक् ॥ श्राद्धं कुर्याद्भूतं चैव गोद्विष्ण्यं च दक्षिणा ॥ गृहे गृहीव सन् ब्रह्मलोकं विप्रो महीयते । स्त्रीणां होमो न
दातव्यः पंचगव्यंतथैव च । पराशरः । स्त्रीशूद्रस्य तु शुध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् । पंचगव्यं च कुर्वीत स्नात्वा
पीत्वा शुचिर्भवेत् । पंचगव्यस्य विहितप्रतिषिद्धत्वादिकल्पः । जाबालेन शालाग्नौ होमं विधाय स्त्रीणां होमो

न दातव्य इति निषेधात् । ग. श्याग्नो वेव द्रो म निषेधः । ततश्च स्त्रीशूद्रयोरपि ब्राह्मणद्वारा लोकाकाम्नो हो
मो भवत्येव । अत एव धर्मविरतो । उपवासो ब्रतं हो म स्तीर्थस्नानं जपादिकं ॥ वप्रेः संघादितं यस्य संपन्नं
तस्य तत्फलमिति । यत्तन्निवचनं । पंचगव्यं पिबेत् उद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत् । उभौ तौ तु त्यदो पौष्टिपु
म्यास्ये नरके वसेदिति । तन्प्रायश्चित्तानं च पंचगव्यं प्राशने वेदितव्यं ॥ वैशंपायनः । स्नानं द्विकालमेव
स्यान्निका लं चाद्विजन्मनः । शंखः । एकवासा आर्द्रवासा लब्धा उरिष्ठं दिलेक्षयेति । हारितः । अवरं शुद्धव
तोभिः स्नात्वा घर्मर्षणमंतर्जपित्वा धोतमद्वनं वासः परिधाय साम्ना सोम्येनादित्यमुपतिष्ठतेति । षट्
त्रिंशन्मते । जपहोमादियत्किंचित्कृत्वा संभवेन चेत । सर्वे प्राहृतिभिः कुर्याद्वायव्या प्रणवेन चेत । शं
खः । एकवासा चरेद्दिक्षां स्नात्वा वासो न पीडयेत् । गायत्र्या दशसाहस्रं आह्निकं जपेद्यते । बोधायनः ।

अहं वा सो वसीतसावित्री व्याहृती श्वन्नपेत् । अहसदस्वरुत्वः । अंकारमादितः कृत्वा रूपे रूपे तथो नतः । भूमो
वीरासनं कृत्वा कुपज्जिप्यं सु संयतः । आसीनः शाल्यविद्धो वापि बेद्रुयं पयः सरत् । गव्यस्पपयसा लाभे गव्य
मेव भवे दृधि । दध्नाभावे भवेत्कंत कालाभेतु यावकं । एघामन्यतमं यत्तु उत्पद्येते च तपि जेत । शाल्यविद्धो चे
त्यत्र वा शब्दरुपमार्थे शाल्यविद्ध इव निश्चलः संनासीन इत्यर्थः । यमः । अंगुल्यग्रे स्थितं पिंडं गायत्र्या चाभि मं
त्रितं । प्राण्यश्च म्यपुनः कुर्यादन्यस्याप्यभि मंत्रिणं । आयोशानानंतरं पंच प्राणा हृतयोपि पंचभिर्ग्रासेः प्रा
णा यस्वादेत्यादि मंत्राभि मंत्रते भवति । अत्र बौमित्यादि मंत्राः समुच्चीयन्ते । यदि गायत्र्या पिंडाभि मंत्रणं
तदा गायत्री प्राणायस्वादेत्यादिभिः सहित प्राणायस्वादेत्येव मादयश्च भवन्ति । यदा चत्वारस्त्रयो वा प्रासाः
तत्र बौधायनोक्तो विशेषः । अश्रीत्या प्राणयेति प्रथममवा नायेति द्वितीयां व्यानायेति त्रुदा नायेति ४

समानायेति ५ यदा चत्वारस्तदा द्वाभ्यां प्रथमं । यदा त्रयस्तदा द्वाभ्यां द्वौ । यदा द्वौ । तदा द्वाभ्यामेव
उत्तरमेकं सर्वैरिति प्रसिद्धम् ॥ ॥ अथ रूद्रप्रत्याम्नायाः ॥ मन्वाद्युक्तद्वौ दशवार्षिकादिचरणं मुख्यं । तदशक्तौ
द्वादशद्वादशदिनान्येकैकं प्राजापत्यं । एवं गण्यमाने द्वादशवार्षिके प्राजापत्यानां षष्ठ्यधिकं शतत्रयं भवति ।
तदशक्तौ तावन्त्यो धेनुवः ॥ धेनुवसंभवे तावन्निष्कदानं । निष्कश्चेन्न धेतुमृत्यमप्यभिधीयते । तथा च
स्मर्यते । प्राजापत्याक्रयाशक्तौ धेतुं दद्याद्द्विजोत्तमः ॥ धेनोरभावे दातव्यं मृत्यं तुल्यं न संशय इति । तुल्यं
संपूर्णं । संपूर्णमृत्यदानाशक्तौ निष्कार्धं निष्कपादं वा दद्यात् । यदा । गवामभावे निष्कस्यात्तदर्थं पाद
मेवेति । मृत्यदानाशक्तौ तावन्त एव उद्वासः ॥ अत्राप्यशक्ता वयुतगायत्रीज्ञपः रूद्रप्रत्याम्नायः ॥ त
था च पराशरः ॥ रूद्रो युतं च गायत्र्या उद्वासः स्तथैव च । धेनुप्रदानं विप्राय सममेतच्चतुष्टयमिति

षड्त्रिंशन्मते. रूक्षोयुतंचगायत्र्याद्दशभोजनं । तिलहोमसदस्रंचवेदाध्ययनमेवच ॥ वेदाध्ययनंसांरूना
मात्रपारायणं. विप्राद्दशवाभोज्याः पाचकेष्टिरुतथैवच. एतेसमानप्रत्याम्नायाः । मद्रापातकेषुषष्ट्य
धिकंशतत्रयंभवति. शूक्त्याद्यपेक्षयाद्विगुणत्रिगुणाधिकंकल्पनीयं । मद्रापातकसमेषुमद्रापातकप्रा
यश्चिन्तानिद्यपेक्षयाषाडोनं. उगादिष्टेषुसार्धं. त्रैवार्षिकंप्राज्ञापत्यविषयभूतेषुपापादकेषुपादः । त्रै
मासिकप्रायश्चिन्तविषयेषुपपातकेषुसार्धंसप्तप्राज्ञापत्यानि. मासिकत्रतविषयेतुसार्धंप्राज्ञापत्यरूपं
। चांद्रायणापनोद्योपपातकेप्राज्ञापत्यत्रयं. तथाचधर्मविरुद्धो. चांद्रायणंमृगारुष्टिःष्वित्रेष्टिरुतथैव
च । मित्रविंदापशुश्वैवहृत्तुत्रयमथापिवा । तिलहोमायुतंचैवपराकडूयमेवच । गायत्र्यालक्षमेकंचसमान्या
दूर्मनीषिणरूति । पिपीलिकामध्यादिचांद्रायणसमर्थस्वगतिधनिनोधनदूराप्रायश्चित्तंचिकीर्षतःप्राज्ञा

पत्यप्रत्याम्नायाद्यौ भवन्ति. तथाच चतुर्विंशतिमते. अहो चांद्रायणे देवाः प्रत्याम्नायविधोः सदेति. प्रत्याम्ना
याधिक्यात्सर्वविषयताकृत्या। मासातिरुद्धविषयभूत उपपातके सार्धसप्तप्राज्ञापत्यानि. तथाच. प्राज्ञापत्ये
तुगामेकांद्घासांतपनेद्वयं। पराकृतसातिरुद्धेतिस्त्रिस्त्रिस्त्रुगास्तथेति. दूद्दुद्दिनसाध्येतिरुद्धः। तस्यमा
समाचरणे सार्धसप्तप्राज्ञापत्यरुद्धा भवन्ति। एतच्चैकैकं ग्रासमश्रीयादिति मत्तृकातिरुद्धे। याज्ञवल्क्योक्तपाणि
पूरान्नभोजनानि रुद्धे तु प्राज्ञापत्यद्वयमेव. प्राज्ञापत्ये एकभक्तयेपिसार्धतन भोजनत्रयानिरुद्धो एकोपवास
निष्पत्तिः। तथाहि। एकस्मिन्दिनसेद्वारात्रौ चेति भोजनद्वयं. तत्र भोजनत्रयानिरुद्धो सार्धोपवासः प्राज्ञापत्ये
द्वपितथापिदिनत्रये किंचित्किंचिद्भुज्यते इत्येकोपवास एव कल्पनीयः। एवं नक्तत्रये अपाचितत्रयेपि। एवमु
पवासत्रयं। दिनत्रयं शुद्धोपवास इति षडुपवासाः प्राज्ञापत्यो भवन्ति। एवमन्यत्राष्टद्वनीयं। त्रयभेकाद्

शु गोदान युक्त्रिरूपवासात्मकगोवधव्रतेसार्धं प्राज्ञापत्यद्वयं तथाच षट्त्रिंशन्मते पराकतसातिरुद्रुस्थाने
रुद्रुत्रयंचरेत् । सांतपनस्यचाध्यर्धमशक्नोदितयंभवेदिति । रुद्रुचांद्रायणादीनिप्रायश्चित्तानि शुद्धये ।
प्रत्याम्नायाश्चंगदितादिप्लात्रेणचिकीर्षितं ॥ ॥ अथकपिलादिगोदानविधिः ॥ सुशीलां गां समानीयस
कसांपूर्णविग्रहं । स्नापयेत्तीर्थतोयेनसर्वोषधियुतेनतां । एतानुच्चारयेन्मंत्रान्गृहीत्वाकुसुमांजलिं ॥ प्र
तिज्ञावाक्यमुच्चार्यभ्राह्मणं व्रतमर्चयत् ॥ नमोवोविश्वमूर्तिभ्योविश्वमातृभ्यएवच । लोकाधिवांसिनीभ्यः
श्वरोद्दृष्टीभ्योनमोनमः ॥ गवामंगेषुतिष्ठतिभुवनातिचतुर्दश । ब्रह्माद्यः सुरास्तस्माद्रोद्दृश्यः पांतुनि
त्यशः । गावोमेअग्रतः संतु गावोमे संतु पृष्ठतः ॥ गावोमेहृदयंसंतु गवांमध्येवसाम्यहं ॥ देवित्वंसर्वभूता
नां जननी सर्वकामदा । ममकामदुघानित्यं भवेत्तन्मज्जन्मनि । तार्यस्वमहादेवि संसाराद्दुःखसागर
तः ।

ततो न्यासं प्रकुर्वीत गोरंगे छुदिवौ कसः ॥ शृंगमूले स्थितो देवः सर्वदा चतुराननः ॥ शृंगमध्ये हृषीकेशः शृंगा
ग्रे रुषभध्वजः ॥ प्रजापतिश्चोत्तमांगे ललाटे पाकं नृणां मनः ॥ पार्वती नंदनो देवो नासायां च व्यवस्थितः ॥ कंबला
श्वतरो नागो धेनोर्नासापुटस्थितो ॥ कर्णयोरश्विनौ तस्यानेत्रयोः शशिभास्करो ॥ दक्षे पुवसवो ह्ये च जित्
हायां च सरस्वती ॥ वेदाः समस्ता हंकारे संध्ये ओष्ठप्रतिष्ठिते ॥ ग्रीवायां द्वादशगदित्या वरुणस्तूरसिद्धितः
विश्वे देवास्तु सास्त्रायां तारकाः पूर्वजंघयोः ॥ हृदये चैव गायत्री रत्नगर्भतथोदरे ॥ राजराजो वामपार्श्वे
धर्मराजश्च दक्षिणे ॥ सूद्रा एकादशैवाथ पृष्ठदेशे च संस्थिताः ॥ पयोधरे घंभुधयोरसांचरमजंघयोः ॥ त
तः खुरेषु गंधर्वाः खुराग्रेषु चर्पनगाः ॥ पश्चात्खुराणां भागे तु गणेशाप्सरसां स्थितः ॥ पितरश्च ककुप्रत्यां
यो नो मातृगणस्तथा ॥ अपाने सर्वतीर्थानि प्रस्त्रावे जाह्नवीजलं ॥ लांगूलदंडे कुरुतंतलकेशे शर्करश्मयः ॥

प्र.
१०

ऋषयो रोमकूपेषु कलांगानि च रोमसु । त्रयस्त्रिंशद्देवकोट्यो रोमाप्रेषु च सर्वतः ॥ गोमये च लिता लक्ष्मी
: श्वसेषु मरुतस्तथा ॥ सौरभेय्यासाध्यतस्याद्दं विष्णुर्विचक्रमे । शृंगिल्याः शृंगयो रयेन मस्तरुम
स्य वे । प्रजापते नमूर्धानं भालं चातारमिद्रुतः ॥ गणानां त्वेति नासाग्रमश्विन्याते जसाश्रुती । चंद्रमा अप्
स्रंतरेति द्रुंसः शुचिषदेवच ॥ तेन योर्द्वितीयं दंतानवसुभ्यश्चेति मंत्रतः ॥ त्रिंशं प्रतिष्ठयेत्तस्याः पायका
नः सरस्वती ॥ वेदाहमिति द्रुंकारं गायत्र्या दंतवाससी ॥ सविता प्रसवे श्रीवांबसं येते शतं तृचा ॥ विश्वे
देवाः शृणूतेति मंत्रेण गलकंबलं ॥ नक्षत्रेभ्यः पूर्वजं घेहृदेत्वाहृदयंतथा ॥ महीद्यौरुदं धेनोर्यमा
यत्वेति दक्षिणं । वामपार्श्वे कुबिदंगं मंत्रेणानेन मंत्रवित ॥ पृथं नमोस्तुरदेभ्यो समुद्रोसि पयोधरात् ॥
रक्षतेदणं तु तज्जं घेगंधर्वस्वेति गोखुरान् ॥ नमोस्तु सर्पेभ्य इति खुराग्राणि प्रतिष्ठयेत् ॥ अयं पुरोहरिवे

शः पश्चाद्भागं तु बुद्धिमान् । कटिनमोवः पितरो योनिं भगवणे तद्दि । अपानदेशे त्वेतस्याः पंचनद्यः सरस्व
ती ॥ सन्त्सित्थुरवभृथेति प्रस्त्रावंशुद्धिकारयेत् ॥ पुच्छंद्दिर्ण्यगर्भेति युक्ताय सविता क्वान् ॥ सप्तर्षयः प्र
तिद्विता गोमकूपानशेषकान् ॥ संवसरोसिरोमाणिरोगा प्राणिपुनंतुमां ॥ मरुतो यत्सृष्टोश्वासनगोमयं श्रीः
श्वतेति च ॥ सप्तभ्यर्च्यततो धेनुं श्रीखंडकुसुमांशुकैः ॥ लांगूलस्याग्रमादाय सभायोर्विंधुभिः सह ॥ ॥ अथ
शांतिकर्म । तत्र सर्वारिष्टशान्तिसाधारणत्वात् गोमुखप्रसवे कर्मादौ वक्ष्यते । तत्र गार्गः । प्रणिपत्य रविं वक्ष्ये
प्रायश्चित्तमनुस्मरन् । सर्वारिष्टविनाशाय यदुक्तं ज्योतिर्णवे । पित्ररिष्टे सत्तारिष्टे मातरिष्टे तथैव च । प्रा
यश्चित्तं तदा कुर्यात्तत्तदोषस्य शान्तये । पूषश्चिन्नौ गुरोसार्पमघे चित्रेन्द्रमूलभे ॥ एषु ज्ञेयेषु ज्ञातस्य कुर्याद्गो
जननं तथा ॥ जन्मक्षेत्रे वा त्रिजन्मक्षेत्रेषु भवारेषु भोदिने ॥ कृताभ्यंजादिकं सर्वेण्टहा लंकारपूर्वकं ॥ गोम

येनोपलिष्याथ गृहस्थेशानभागके। पंकजं कर्णिका युक्तं रजोभिः श्वेतवर्णकेः। श्रीहीस्तत्र विनिश्चिष्य यथा
वित्तानुसारतः। नक्षत्रैर्षु तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत्। स्थापयित्वा शिशुं तत्र पुनः सूत्रेण वेष्टयेत्। प्राङ्मुखं
तमवाक्यादंतिरुगर्भं गतं शिशुं॥ गोमुखं दर्शयित्वाथ पुनर्ज्ञातं तु गोमुखात्। विष्णुर्द्योतिमिति सूक्तेन गव्ये
न स्नापयेच्छिशुं॥ गवामंगेषु मंत्रेण गवामंगेषु संस्पृशेत्। विष्णोः श्रेष्ठेन मंत्रेण गोप्रसूतं तु चालकं॥ आ
चार्यस्तं समादाय पश्चान्मात्रे ददेत्तदा॥ मातलजघन्यभागस्दा शिशुमानीयतन्मुखात्। ततः पित्रे तदा दद्या
त्ततो मात्रे प्रदापयेत्॥ वस्त्रे स्थाप्य पिता स्यायं पुत्रस्य मुखमीक्षयेत्॥ गोमूत्रं गोमयं शीरं दधिसुर्षिश्च सं
सृतं। आपोद्दिष्टादिभिर्मंत्रैर्भिषिंचेत्ततः शिशुं। मूर्ध्नि चाग्रायतं पुत्रं तन्मंत्रेण पिता ततः। भंगार्दंगा द
शमाभवत्तात कार्यं प्रकीर्तितौ॥ मूर्धनि त्रिरवग्रायतं शिशुं स्थापयेत्ततः। पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्गुह्येणैव

द्वारगेः ॥ दरिद्रा ये च विप्रा यतांगं चाभ्यर्च्य दापयेत् ॥ गोवस्वस्वर्णधान्यानि दद्यात्कर्तृदितः क्रमात् ॥ धेनु
ः शंखस्तथानरुन्हे मवा सोदयः क्रमात् ॥ रुह्मा गौराय संछा गंग्रह यत्संविधाय वै ॥ यथाशक्ति धनं दद्यात्सू
क्ष्णोभ्यस्तदापितो ॥ ततो होमं प्रकुर्वितस्वस्वशाखोक्तमार्गतः ॥ उद्देखनादिकं कृत्वा चाद्यभागान्तमाचरेत्
॥ होमस्येशानदिद्रागे धान्योपरिशुभं घटं ॥ पंचगव्यं घटस्थाप्य तिलांस्तत्र विनिक्षिपेत् ॥ क्षीरं द्रुमकषाः
पांशुं पंचरत्नानि निक्षिपेत् ॥ बस्त्रयुग्मेन संछाद्य गंधादिभिरथार्चयेत् ॥ विष्णुं वरुणमभ्यर्च्य नक्षत्रप्र
तिमां यजेत् ॥ यत इन्द्रादिभिर्मंत्रैः कुंभं स्पृष्ट्वा भिमंत्रयेत् ॥ दधिमध्वाद्ययुक्तेन होमं कुर्यात्पुधानतः ॥ अप
पोद्विष्टेति तिस्रभिर्ऋमे सोम इत्यथ ॥ तद्विष्णोः परममंत्राद्क्षीभ्यां तेथसूक्तकान् ॥ ऋग्भिराभिप्रत्यं
चाष्टाविंशतिसंख्यया ॥ ३३ ॥ इत्थो चाष्टसंख्यावाद्दधिमध्वाद्यसंयुतं ॥ आदित्यादिग्रहाणां च होमं कुर्यात्

३.
१२

यान्समंत्रकं। ततः खिष्टरुतं दुत्वासमित्सं नदनेयजेत। जयादिप्रतिपत्तयंप्रायश्चिन्नादुतीस्ततः॥ पूर्णाहुतिं पूर्ण
पान्त्रं चोद्वास्यन्नक्षणेवरं॥ परिषिच्यवतिंदेघात्कुर्याद्वाघुद्यपूजनं। उद्वास्यदेवताः पश्चादभिषिच्यत्समंत्रके
ः॥ पितरं मातरं पुत्रं स्नापयित्वा यथाविधि। धौतवस्त्राणिसंगृह्यतद्वासंसिदिसर्जयेत्॥ आचार्यायेवदघानु
प्रतिमादिप्रदापयेत्। आद्यावेशणदानंच जूतिगर्भयोर्दक्षिणां तथा॥ पुण्याहं वाचयित्वाथ ज्ञातकर्मोदिकार
येत्। नामकर्मततः कुर्याद्रूपार्शीर्वचनंततः॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्चिरं जीवी भवेच्छिशुः॥ ॥ अजीजन
इति पुरुषोत्तमोयं श्रीविश्वनाथं श्रुतिकर्म मान्यः॥ विश्वप्रकाशाभिधपक्षतो तत्कृतावभूदो मुखजन्मकर्म॥
श्रुतिगोमुखप्रसवविधिः॥ ॥ अथ दर्शननशान्तिः॥ अथातो दर्शजातानां मातापित्रोर्दृष्टता॥ तदोपपरि
हाराय शान्तिं वक्ष्यामि नारद। पुण्याहं वाचयित्वा दोहृतो संकल्पपूर्वकं। कुंडं वामं दंडं कुर्यात्तद्देशे स्थापयेत् यदान।

कुंभेषु निक्षिपेद्द्रव्यं दधि क्षीर घृतादिकं । न्यग्रोधो दुंबराश्वत्थाः स चूतानिंबकास्तथा ॥ एतेषां वृक्षमूलाणां त्व
गादीन्यप्लुवांस्तथा ॥ पंचरत्नानि निक्षिप्य बस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् । सर्वसमुद्राः सरिरं तस्तीर्थानि जलरुहानराः ॥
आयांतु यज्ञमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ आपो हि सेत्येतेनाथ कथानश्विचंद्रयुच ॥ यत्किंचेदमृचाचेव समुद्र
येषु इत्यथ ॥ अभिमंज्यो र्दकं पश्चाद्ग्नेः पूर्वप्रदेशके । हरिद्रं रक्तकंचैव रुक्मंश्चेतंच नीलकं ॥ एतेषां तंडु
लैश्चैव सर्वतो भद्रमुद्दरेत् । दूर्गास्य देवतायांच सोमसूर्यस्वरूपकाः ॥ प्रतिमां स्वर्णं ज्ञानित्यं राज्ञतीताघृतां
तथा ॥ सर्वतो भद्रमध्ये च स्थापयेद्दूरं देवतां । प्रदक्ष्णं बस्त्रयुग्मे तदूर्गं गंधेषुष्यकं । कलशेषु च संस्थाप्य
साधिप्रत्यधि देवताः । तद्दक्षिणे श्वाक्यानां जप्यंच कलशं न्यसेत् ॥ अथैतद्मावास्याया उति वाक्या सु
कैर्ज्ञेयं त । जपः सूर्ये दुर्मंत्राभ्यां हीमश्वेव पृथक् पृथक् । कलशानां चोत्तरे तु रद्रुजापी घटं न्यसेत् । रद्रुमे

प्र.
१३

कादशान्त्ररौद्रानन्याननुपेक्षथा । वारुणंकलशंचैवग्रहाणां प्राकृपंपूजयेत् । आप्यायस्वेतिमंत्रेणस
वितापश्चात्तथैवच । उपचारैः समासाध्यततोद्दोमंसमाचरेत् । आचार्येग्नित्प्रतिष्ठाप्यकुर्यात्संकल्प
मीदृशं । आयुगरोग्यसिध्यर्थं सर्वांरिष्टप्रशान्तये ॥ पुत्रस्यदर्शजननदोषनिर्हरणानिच ॥ मातापित्रोःकु
मारस्य सर्वांरिष्टप्रशान्तये ॥ तेषामायुःश्रियेचैवशांतिदोमंकरोम्यदं ॥ समिधश्चरद्रव्यक्रमेण जुह
याद्गृही ॥ हुंनेत्सवित्मंत्रेणसोमोद्येनुंचमंत्रतः ॥ दर्शश्चदेवतायाश्चपृथगष्टात्तरंजतं ॥ श्रीसूक्तमायुष्य
सूक्तं जपद्दोमाभिषेचनं ॥ साधिप्रत्यधिदेवेभ्योग्रहेभ्योरद्रविष्मुकाः ॥ लोकपाः पंचदशचतुत्वास्वष्ट
रुहादिकं । जपादिपरिषेकांतरत्वा सर्वंचपूर्ववत् ॥ अभिषेकंततः कुर्यात्समुद्रज्येष्ठकादिभिः । आचार्य
ब्रह्मकृत्विग्भ्योदत्वान्येभ्योपिदक्षिणाः ॥ वासांसिपूर्ववद्दद्याद्ग्राहणान्भोजयेत्ततः । गृहीत्वाचाशि

षस्तेभ्यः स्वयंभुंजीतवं धुभिः॥ ॥ इति दर्शज्ञाननशांतिः॥ अथ मूलज्ञानज्ञानशांतिः॥ अथातः संप्रव
क्ष्यामि मूलज्ञानहिताय च॥ मातापित्रोर्धनस्यापि कुलज्ञानां हिताय च॥ त्यागो वा मूलज्ञानस्य स्याद् दृष्ट्या
त्यदर्शनं॥ अभुक्तमूलज्ञानानां परित्यागो विधीयते॥ अदर्शनाच्चापि पितुः सत्पुत्रिष्ठेत्समाष्टकं॥ एवं च दुहिः
तुर्तेयं मूलज्ञानफलं बुधैः॥ ग्रंथांतरैतुकन्यकायाः फलमन्यथा प्राहुः॥ नवाला हंतिसूलक्षीपितरं मातरं तथा
॥ मूलज्ञानश्च शुरं हतिव्यालज्ञानुतदंगनां॥ लिंगमविवक्षितं॥ माहेंद्रं जाग्रजं हंति देवरं तु द्विदेवजा॥ शांतिर्वा
पुष्कला स्याच्चेत्तर्हि दोषो न कश्चनेति॥ मुख्यं कालं प्रवक्ष्यामि शांतिदोमस्य यत्नतः॥ ज्ञानस्य द्वादशाहेतुजन्म
क्षेत्रे वा शुभे दिने॥ समाष्टकं द्वादशाहे कुर्याद्दशांतिमादरात्॥ यद्देवं शांतिकं कुर्यात्कर्मतत्र प्रवक्ष्ये॥ सुस
मे देशे पुण्ये तु मंडपं कारयेद्बुधैः॥ पुण्यग्निर्मंत्रितैस्तोयैः प्रोक्षितायां क्षितौ ततः॥ पुण्याह्वाचनं च

प्र.

१४

त्वाङ्गुलिग्वरणमेव च । आचार्यैर्वरयेद्याज्ञं वस्त्रालंकरणदिभिः । ब्रह्माणं च वाक्पदानां ज्ञापिनं रूद्रज्ञापि
 नं ॥ यावमानि ज्ञापिनं च ग्रहाचार्यं च कृत्विजः शान्तिकर्मततः कुर्याद्रूद्रानिध्यात्पुनःसरं ॥ अथोदकुंभसुशु
 क्ष्णं रक्तवर्णं विवर्जितं ॥ अरुहमूलं निर्णिकं पूरयेन्निर्मलं भसा ॥ वस्त्रावगुंठितं कुर्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा ॥
 कूर्चं हेमसमायुक्तं पंचपद्मसंयुतम् ॥ स्वस्तिकोपरि विन्यस्ये सक्षीरद्रमपल्लवैः ॥ द्रोणत्रोहं श्वनिक्षिप्य
 ईशाने च निधापयेत् ॥ पंचरत्नानि निक्षिप्य सर्वेषां धिसमन्वितं ॥ संसृष्टः समोपेतं सर्वकुंभेषु यं वि
 धिः । अर्चितं गंधपुष्पाद्यैः श्रीरद्रं च स्पृशन् जपेत् ॥ षडंगसहितं सम्यक्तं जपेत् रूद्रसंख्यया ॥ बहूचारु
 द्रसूक्तैश्च छंदोगारूद्रसामभिः । एकारशास्त्रिह्येकसंख्यया वा नृत्तितो जपेत् ॥ तत्राप्रतिरथं सूक्तं ज्ञात
 रूद्रानुवाककं ॥ रक्षामंत्रं तथा पुण्यं रक्षोघ्नं च स्पृशन् जपेत् ॥ त्रय्यं बकं जपेत्तम्यगष्टोत्तरसहस्रकं ॥

२

आग्नेय कोणे कुंभं च पावमानीः स्पृशन् जपेत् । आपो द्वैरण्यसूक्तं श्वमंत्रांश्चैव जपेद्यथ ॥ तत्पश्चादष्टवाक्या
नां जापी कुंभं स्पृशन् जपेत् ॥ तदुत्तरे च वायव्यं वारुणं कल्शं न्यसेत् । तत्र संस्थापयेत्पश्चात्प्रदाय तनमुत्त
मं । उपचारैः षोडशभिः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ प्रतिमासूर्यज्ञप्त्या संवारिष्टप्रशंतये ॥ संमुखे पूर्वभागे तु
प्रमौलिकल्शं न्यसेत् । आग्निघ्नकल्शेनाथ कल्शं स्थापनं मतं ॥ तद्दक्षिणे चोत्तरे च अधिप्रत्यधिदेवयो
ः । कल्शं द्यूतयन्पस्येत् प्रतिमासु र्षपूजयेत् ॥ महासौरं जपेत् कुंभे पश्चाद्भागो ह्यनन्यधीः । एवं चैवाष्टकुं
भास्यु र्लयं वा तदल्पा भवेत् ॥ श्रीरुद्रस्यै क कुंभं स्तु सर्वसूक्तानि तत्र तु । एकवारं तथा जापी पावमानीः स्पृशं
जपेत् ॥ तत्स्थानं च शुभं कुंभं पूर्वाक्षैर्लक्षणैर्युतं ॥ चतुःप्रस्त्रवणं कुर्यात्पंचवत्कंतुतद्भवेत् ॥ अत्रैव चा
ष्टवाक्यानां त्रयाणां च जपो भवेत् ॥ वारुणं कल्शं चैकं प्रहादीशानतो यजेत् ॥ वस्त्रावगुंठितान् कुर्यात्

प्र.
१५

पूरयेतीर्थवारिणा । पंचरत्नसमायुक्तान्पंचपल्लवसंयुतान् ॥ गजाश्वरथ्वावल्मीकसंगमाश्रद्गोकुलान् ॥ राज
द्वारप्रदेशाच्चमृदुश्राष्टौविनिक्षिपेत् ॥ बटाश्वथोदुंबराभ्रपूक्षाणांपल्लवास्त्रचः ॥ सुवर्णराजतमुक्तागजा
वर्तप्रवालकं ॥ पंचैतान्यथचैकं वामाणिक्यमुत्कंचनं ॥ कुंभानांपश्चिमेभागेद्वीपदेशंप्रकल्पयेत् ॥ गो
मयालेपितेदेशेकृत्वास्थंरिक्तमुत्तमं ॥ कृत्वाग्निमुखपथंतमुत्तरेखादिस्वशाखनः ॥ पूर्णपात्रनिधानानंर
त्नापूजांसमाचरेत् ॥ नक्षत्रं देवतारूपं सुवर्णेन प्रयत्नतः ॥ निष्कमान्नेण चार्धेन पादेनाथस्वशक्तिजः ॥ प्रति
मात्कक्षणापेतः कारयित्वा विचक्षणः ॥ ऋद्धामूल्यं सुवर्णस्यस्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥ सुवर्णं सर्वदेवत्यं
सर्वदेवात्मको नरः ॥ सर्वदेवत्माको विप्रसर्वदेवमयोद्धारः ॥ संस्मरेन्निर्ऋतिं श्यामं सुमुखं नरबाहुनां ॥ र
क्षोधिपं स्वदूहस्तं दिव्याभरणभूषितं ॥ प्रतिमापूजनाथीयवस्त्रयुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ पंकजंकार्यदूहो

रक्ताभेद्रीहितं दुल्लैः ॥ चतुर्विंशत्कोपेन शुक्ले वां कर्णिकान्वितं ॥ तस्योपरिन्यसेत्यान्नेसुवर्णचाप्यमृन्मयं ॥
शुद्धवस्त्रेण संस्थाप्य तत्र मूलानि निक्षिपेत् ॥ मूलानि शतमूलानि तद्भावे विश्मुक्तांतासदादेवी तुलसी च
शतावरी ॥ दूर्वाचेन्मानिनी गण्डीया छतालाभा विशेषतः ॥ स्थापयेत्कर्णिकामध्ये वस्त्रगंधाद्यलंघनं ॥ कूर्चदेम
जलोपेतं कुंकुमोष्पधिसंयुतं ॥ कुंभोपरिन्यसेद्विद्वानमूलनक्षत्रदेवतं ॥ अधिप्रत्यधिदेवी च दक्षिणोत्तरदेश
योः ॥ अधिदेवं यजेदादौ ज्येष्ठानक्षत्रदेवतं ॥ इन्द्रप्रत्यधिमापश्वात्पूर्वाषाढार्क्षदेवतं ॥ रुद्रराषाढऋक्षा
द्या अनूराधात्तमर्चयेत् ॥ इंद्रादीनामप्यंतं पूजयेत्स्वस्वनामभिः ॥ स्वस्वलिंगोक्तमंत्रोक्तेः प्रधानादीन्
पूजयेत् ॥ रक्तचंदनगंधाद्यैः पुष्पैः शुद्धमासितादिभिः ॥ मेषशृंगादिधूपैश्च घृतदापैस्तथैव च ॥ सुरा
पोलिः कर्मासाद्यैर्नैवेद्यैरोदनादिभिः ॥ मस्य मांससुरादीनि त्राह्मणानां विवर्जयेत् ॥ सुरारुखाने प्रदा

प्र.
२६

तस्यं क्षीरं सैंधवमिश्रितं । पायसं लवणोपेतं मांसरूक्षाने प्रकल्पयेत् ॥ उक्तं गंधाद्युत्पाभेतु यथा लाभं समर्पये
त् ॥ पुष्पांश्च तु समभ्यर्च्य द्रोमं कुर्याद्यथा दितं । निर्वापप्रोक्षणादीनि च रीकुर्याद्यथाविधिः । दूविर्गृहीत्वा विधि
वन्नेर्कृत्येर्वाहनेयेत् । मोषुणः परापरोमियत्ते देवीति वा पुनः । मोषुणः परापरा निर्ज्ञतिर्दुर्दृणा च धीत् । पदी
स्तस्मयासद् ॥ २६ ॥ यत्ते देवीति निर्ज्ञतिरावबंधरामग्रीवास्वविवर्त्यय । इदं ते तद्विष्याम्या युष्मन्नमध्यादथा
जीवः पितुमधिप्रयुक्तः । स्वादेति यजुः । पायसं घृतसंमिश्रं दूनेदृष्टो जंशतं ॥ स्वमिदाज्यचरुन्पश्चात्शक्तितः
संख्यया दूनेत् ॥ अधिदेवतयोश्चापि जुहुयात्स्वस्वमंत्रतः । चतुर्थ्यैर्नमो नैश्च स्वाहाकारैश्च मंत्रकैः । नक्षत्र
देवताभ्यश्च पायसेन तु होमयेत् ॥ रूणुद्येति पंचदशग्निर्जुहुयान् रूसरंततः । गायत्र्या ज्ञात वेदसेन्यंबक
मिति क्रमात् ॥ सीरायुं जंतितामग्निवास्तोष्यत्यग्निमैव च ॥ २७ ॥ अस्य पतिना गणानामग्निं दूतंतथैव च ॥

श्रीसूक्तेन यथाविहांसमिदाद्यचरुत्क्रमान् ॥ अष्टोत्तरशतैर्वाथ अष्टाविंशतिभिः क्रमात् ॥ अष्टाष्टसख्य
यावापि जुहुयाच्छित्तितो बुधः ॥ त्वं नः सोमेन च हविः जुहुयात्तु न्ययोद्दश ॥ चतुर्गृहीतमाज्यं च याते रूद्रेति मं
त्रतः ॥ ऋक्वेण जुहुयादाह्यं मदाव्याहृतिभिः क्रमात् ॥ भूर्ग्नये चेत्यादि । समानतंत्रपक्षेतुग्रहेभ्यश्च यथावि
धिः ॥ स्याप्य पूजादिकं कुर्यात् पृथक् क्रुहोमं च वा त्रतु । हुत्वा स्विष्टकृतं पश्चात् प्रायश्चित्तं जपादिकं ॥ आचार्यो
यजमानो वा बन्धो पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥ द्विषट्गृहीतमापूर्ये सफलं च सबल्लकं ॥ समुद्रादिति सूक्तेन प्राजापत्य
ञ्चातथा ॥ सप्तमे अग्र पूर्णाद्विपूर्णाहुतिं हुनेत् ॥ समिसंनदने हुत्वा परिषेकारिकर्म च ॥ पूर्णापा
त्रोद्गासनं च कुर्याद्ब्रह्मविसर्जनं ॥ बलिं च लोकपालेभ्यो ग्रहयज्ञोक्तमार्गतः । तस्मिन्काले ग्रहातिथ्यं कर्त
व्यं भूतिमिच्छथ ॥ एथक्प्रशस्तं ते नैव नक्षत्रेऽस्यासद्देवच ॥ लोकपालेभ्योऽप्यं च भ्योद्दशभ्यो जुहुयात्क्रमात् ॥

प्र०
७
हो मन्त्रेषु समाप्याथ वह्निं चैव प्रपूजयेत् ॥ कुंभाभिसंघ्रणं कुर्यात्क्षिणेनाभिमर्शयेत् ॥ मृत्युप्रशमना
र्थो यज्ञपेत्रय्यंबकं शतं ॥ रुद्रमंत्रोक्तमार्गेण रुद्रमंत्रां स्पृशं जपेत् ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं व्याघ्रघैवं प्रपूज
येत् ॥ तांबूलं दक्षिणादीनि देवेभ्योपि निवेदयेत् ॥ प्रसादयेत्ततो देवमभिषेकार्थमादरात् ॥ विसृज्य देवा
नुत्तिष्ठन्नस्त्रणस्य तदुत्पथ ॥ अभिषेकविधिं वक्ष्ये सर्वाचार्यैस्तुदीरितं ॥ भद्रासनोपविष्टस्य यज्ञमानस्य
भस्त्रिजः । दारपुत्रसमेतस्य कुर्युः सर्वाभिषेचनं ॥ अक्षीभ्यामिति सूक्तेन पायमानीभिरेव च ॥ आपोहि
ष्ठेति नवभिः समुद्रज्यैश्चरुत्पथ ॥ आपद्रुद्राः उमा आपो देवस्य त्वेति मंत्रकेः ॥ स हस्त्राक्षत्त्वेनापि पवः
मानः स्रुचर्जनः ॥ यज्ञाग्रनश्च संकल्पे यो सोवज्रादिमंत्रकेः ॥ यो सोवज्रभरो देवो महेंद्रो गजवाहन
ः ॥ मूलज्ञातान् शोदंषिमातापित्रोर्न्यपो हतु ॥ यो सोमशक्तिधरो देवो हतभुङ्क्षेपवाहनः ॥ स प्रजिह्व

श्वदेवो ग्निर्मूल दोषं व्यपोहतु ॥ यो सो दंड धरो देवो धर्मो महिषवाहनः ॥ मूलजातशिरो दोषं व्यपोहतु
यमस्तव ॥ यो सो दंड धरो देवो निर्ऋतीराक्षसाधिपः ॥ प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं गंडानसंभवं ॥ यो सो देवो
वरुणश्चक्रेश्वरः ॥ नक्रवाहप्रचेता सोमूदोत्थान्तिव्यपोहतु ॥ यो सो देवो जगत्याणो मारुतो मगवाहनः ॥
प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदा ॥ यो सो निधिपतिर्देवः स्वर्गमन्त्रस्ववाहनः ॥ मातापित्रोः शि
शोश्चैव मूल दोषं व्यपोहतु ॥ यो सो देवः पिनाकीरुषवाहनः ॥ आश्लेषामूलगंडान्तदोषमाशु व्यपोहतु ॥
विघ्नेशः क्षेत्रपोदुर्गा लोकपालानवग्रहाः ॥ सर्वदोषप्रशामनं सर्वकुर्वतु शान्तिदा ॥ तच्छरीरभिषेकं च मं
गलानां च मंगलं ॥ वस्त्रां चरितकुंभैस्तपश्चानुत्सपयेद्दुधैः ॥ तत्र शुक्रांबरधरः शुक्रमात्यानुत्सपन
ः ॥ आद्यवेश्मणानं च सहेमाज्यप्रपूरितं ॥ कांस्यपात्रे दक्षिणां च विष्णुरूपद्विजाय वै ॥ रूपं रूपं प्र

तिरूपो बभूवत दस्यरूपं प्रतिचक्षणाय ॥ इन्द्रो मायाभिः पुररूप ईषते युक्ता ह्यस्य दूरं शौचेः तादृश ॥
यात्तु रक्षी र्यञ्च मे दौ स्थं सर्वांगेषु प्रतिष्ठितं । त सर्वं शमयात्त्याशुश्चियमायुश्च वर्धयेति । यज्ञमानो द
क्षणाभिस्तोषयेदृत्विगादिकान् ॥ धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्या यिसवसकं । निर्वृतिप्रतिमावस्त्रं
कुंभान्हेमचदापयेत् ॥ दक्षिणास्नानवासांसि कुंभांतरितवस्त्रकं । ग्रहार्थवस्त्रप्रतिमात नद्रो भूश्चदा
पयेत् ॥ श्रीरुद्रजगपिते देयः रुस्मो न दूान प्रयत्नतः । त कुंभवस्त्रप्रतिमास्तस्मै तस्मै प्रयत्नतः । वाक्या
दृसौ रपावमानजापिभ्यो ब्रह्मज्ञत्विजा ॥ उक्तालाभेतुतं मूल्यं दातव्यं तन्न तन्न वै ॥ आचार्या यतु यदृतं
तदर्थं ब्रह्मलोभवेत् ॥ सदस्याय ब्रह्मणो र्धं ज्वलिभ्यश्च तदर्थं ॥ आशुश्च तेभ्यो गृणीयात् प्रण
म्याथ क्षमापयेत् ॥ दद्यादंनं पायसादिब्राह्मणाभोजयेत् ॥ तदभावे तु पंचाशदृशकैतदभावतः

शुभः शंते स्तूपठ नं ब्राह्मणे गशिषः स्तथा ॥ गृहीक्षमापयेद्विद्वान्निर्ऋतिः प्रीयतामिति ॥ गंडांतस्ये
व कर्तव्यं पुष्पा येतद्वदेवतु ॥ ततस्तु ज्ञातकर्मादिनामादिकरणं तथा । नां दी चारात्रिकं वा शीर्विप्रभोजन
मैव च ॥ एवं च ॥ लोभवेष्टांतिश्च रक्षीवित्तमाप्नुयुः ॥ ॥ इति विश्वप्रकारे मूलशंतिः ॥ जननशंतिः ॥ अ
थाश्लेषाशंतिः ॥ अथाश्लेषायां तु ज्ञातानां शंतिं वक्ष्याम्यतः परं ॥ समाष्टके द्वादशाहे कुर्याद्दशंति
मादरात् ॥ असंभवे तु जन्मक्षेत्रे अन्यस्मिन्वधिभेदिने ॥ स्नातोभ्यंगादिभिस्तस्मिन्वरे ये तु दूजोत्तमान् ॥
विभवे चाष्टकुंभास्युः स्त्रयोवातद्व्याभतः । देवतास्थापने चैकं साधिप्रत्यधिदेवतं । रुद्राभिमंत्रणे चैक
मेकं चैवारुणं घटं ॥ मूलशंतिप्रकारेण कुंभो निक्षिप्य पूजयेत् ॥ गोमया लेपिते देशे धात्वा घेरूपशोभि
तं ॥ पंकजं कारयेत्तत्र चतुर्विंशद्द्वान्वितं ॥ तंडुलेः कारयेद्यद्गूरुत्तपीतसितासितैः । कर्णिकायां न्यसे

प्र.
१५

द्वाहास्थापयेत्तेषु कुंभकं । आग्निघ्नकलशेनाथकलशास्थापनं मतं । इमं मण्डपं त्रिभुवनं पूरयेत्तीर्थवारिणा । कुं
 भं च गंधवस्त्राद्यैः स्तनन्मंत्रैः प्रपूजयेत् ॥ याः फल्गुनीस्त्यनयाक्षिपेद्भूषधादिकान् ॥ कुंभोपरिस्थ
 पात्रेषु आश्लेषाप्रतिमां यजेत् । निष्कानिष्कार्यत्वास्वराक्तितः ॥ तत्पूर्वोत्तरनक्षत्रे दक्षिणो
 त्तरयो र्यजेत् ॥ ऐं द्रादीशानपर्यंतमितरक्षाणि पूजयेत् ॥ मूलोक्तेन विधानेन कुंभानामभि मंत्रणं । रद्द
 चौरुद्रकुंभे तु पूर्ववच्छेषमाचरेत् ॥ नमोस्तु सर्पेभ्यः पूजा मंत्र इतीरितः । इदं सर्पेभ्य इत्यष्टवाक्यहोमस
 पादिकं ॥ सर्पेस्त्रिभुवनैश्च द्विभुजः पीतवस्त्रकः । कलुकास्थिधरस्त्रीक्ष्णो दिव्याभरणभूषितः । एवं
 ध्यात्वा ततो भ्यर्च्य होमकर्म समाचरेत् ॥ तत्र हाचार्यशास्त्रोक्तमार्गेणाथ यथाविधि मुखान्तं कर्मानि
 वां स्वहाविरादाय शास्त्रतः । इदं सर्पेभ्यो जुहुयन्साधिप्रत्यधिदेवतं ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु अष्टोत्तरशतं तु
 वा ।

मूलनक्षत्रवच्छेदो मकर्मसमाचरेत्। अष्टवाक्यजपोदोमः पावमानोभिरेवच॥ नवग्रहस्थापनादिजप
दोमादयः पृथक्॥ वारुणं कलशं पूज्यं गंधवस्त्राक्षतादिभिः। पूर्णाहुत्यंतकर्मोणि कृत्वा संपातकंतथा कुं
भेजलेषु प्रक्षिप्य अभिषेकमथाचरेत्। दारपुत्रसमेतस्य यज्ञमानस्य पूर्ववत्॥ अभिषिंचेत्तथाचार्यः
भृत्विग्भिः सहितस्ततः। अष्टभिः कलशैर्यदूकलशैस्त्रिभिरेववा॥ पंचसंस्कारादि सद्दितैर्वस्त्रांतरि
तमेवच॥ अभिमंत्रितकुंभादिभिषेचनमाचरेत्॥ तथा पौराणमंत्रैश्चपल्लवेरभिषेचयेत्॥ आश्ले
षाक्रक्षजातस्य मातापित्रोर्धनस्यच॥ भ्रातृजातिकुलं स्नानां दोषं सर्वं व्यपोहतु॥ यो सोबागीश्वरो नामः
अधिदेवो बृहस्पतिः। मातापित्रोः त्रिशोश्चैव गंडांताद्यं व्यपोहतु॥ पितरः सर्वभूतानां रक्षंतु पितरः
सदा। सर्पे नक्षत्रजातस्य वित्तंच ज्ञातिबांधवान्। एवं कृतेभिषेके तु सर्पशान्तिर्भवेत्श्रुवांततः शुक्रांबर

प्र.
२०

धरोयज्ञमानः सुभूषितः ॥ आख्यावेक्षणदानं च कुर्यात्पूर्वोक्तमार्गतिः ॥ दक्षिणाभिस्ततो विप्रान्मूलवच्च प्र
 तोषयेत् ॥ तद्वस्त्रे प्रतिमाकुंभवस्त्रादीनि प्रदापयेत् ॥ पुण्याद्वाचनां दीकरणज्ञातनामाहिकारयेत् ॥ सर्वा
 धीनात्तमस्तुभ्यंगणानां च गणाधिप ॥ गृह्णाणस्त्वं मया दत्तं सर्वारिष्टप्रशांतये ॥ इत्यर्घ्ये दद्यात् ॥ मूलन
 क्षत्रवत्कुर्यात्सर्वगंडस्य नामतः ॥ भुक्तवद्भ्यश्च विप्रेभ्यः स्वीकुर्यादाशिषं गृह्णं ॥ इत्येयोऽप्योऽस्तेऽर्गतिः ॥
 अथ ज्येष्ठाशान्तिः ॥ सखासीनं मुनिश्चैव गंगं मुनिगणान्वितं ॥ इतं जलिपुटो भूत्वा परिपप्रच्छ शौनकः ॥ ज्ये
 ष्ठानक्षत्रसंभूतगंडदोषं विनिर्णयं ॥ तस्य शान्तिविधानं च वद मे मुनि सत्तम ॥ शौनकस्य वचः श्रुत्वा प्रत्युवा
 च मद्रा मुनिः ॥ शृणु शौनक यत्नेन गंडदोषं विनिर्णयं ॥ तस्य शान्तिविधानं च यथा वक्तव्यमाम्यहं ॥ घटिका
 च मैत्रांते ज्येष्ठादौ घटिकादूयं ॥ तयोः संधिरिति ज्येष्ठिशुगं दंसमीरितं ॥ प्रथमे च दूनी ये च ज्येष्ठे च

तृतीयके। पादत्रये जातनरो ज्येष्ठोप्यत्र प्रजायते ॥ ज्येष्ठोपादजातस्तुपितुः स्वस्य विनाशनं। जायते नात्र सं
देहोऽशाहाभ्यंतरे तथा ॥ ज्येष्ठक्षेत्रे कन्यका जाता दंतिस्रींश्च वा प्रजं ॥ तच्छान्तिं तस्य वक्ष्यामि गंड दोषं प्रशं
तये ॥ शुभदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबलान्विते ॥ सूतकांते तथा कुर्यात् ज्येष्ठांशान्तिविधानतः ॥ बद्धं कुश
धरं देवमेरावतगजान्वितं ॥ कुर्याच्छीपतिं रस्यं देवं इंद्रमुरनायकं ॥ कर्षमात्रे सुवर्णेन कर्षार्थेनाथपादतः ॥
तद्विधानं प्रकुर्वीत वित्तगुणं नकारयेत् ॥ शान्तिं तु लसंपूर्णं कुंभस्योपरि पूरयेत् ॥ इंद्रायेंद्रो मरुत्वत इति मंत्रे
ण वा न्यतः ॥ इंद्रमरुत्व इति प्रतिमंत्रेण वा पुनः ॥ गंधैः पुष्पैर्धूपैर्दानैर्नाभश्चानिवेदने ॥ पूरयेद्वि
धिना विप्रलोकपालगुणान्वितं ॥ रक्तचक्रदूषोपेतं पूजयेत् सारनायकं ॥ तत्र संस्थापयेत् कुंभांश्चतुर्दश विशेष
तः ॥ तन्मध्ये स्थापयेत् कुंभं भद्रं तद्विद्रुसमन्वितं ॥ वारुणं कलशं पश्चात् प्रहाणां पीडुतो यत्नतः ॥ पुण्यो दकसमा

य.
२१

युक्तान्वस्व युग्मे न वेष्टितान् ॥ कुंभेषु विन्यसेक्षीमान् पंच गव्यंसमंत्रकं । पंचां मृतं पंचरत्नं मन्त्रिकाश्वाष्टसंग्य
काः ॥ पंचरुक्षकषायांश्च पंच पल्लवकांस्तथा ॥ सुवर्णकुश ५ दूर्वाश्च नालोषधिकिनिक्षिपेत् ॥ पूजयेद्गारुणे
मंत्रैः कुंभान्यंच प्रयत्नतः ॥ त्वं नो अग्ने ज्ञपेदादौ सत्त्वं नोपि द्वितीयकं ॥ समुद्रज्येष्ठा इति नैच इमं मे गंगतुर्य
कं ॥ पूजयेद्दृस्व युग्माद्येश्वतुरः कलशानपि । जपं कुर्युः प्रयत्नेन मंत्रैरेभिर्दुर्जोत्तमाः ॥ आ नो भद्रा ज्ञपेदा
दौ भद्रा अग्ने द्वितीयकं ॥ तृतीयं पुरुषसूक्तं च कद्रद्राय चतुर्थकं । आचार्ये मूलमंत्रेण जपं कुर्याद्दिशेषतः
इंद्रसूक्तं रुद्रजाप्यं विष्णुमृत्युं जयंततः ॥ इत्थं संपूज्य देवं इंद्रवारुणकुंभसंस्थिते ॥ नवग्रहांश्च संपूज्यपिवे
द्रव्ययुतात्पुनः ॥ वारुणकलशां पूज्य इमं मे वरुणेति । आजिघ्रकलशेत्यादिकुंभां संस्थापयेत्सदा ॥ लोकपा
लान्गणेशादीन्यंचेद्गादिदिशां पतीन ॥ दशापि पूजयेत्सम्यक्कृत्वाप्यंतत्र समंततः ॥ अष्टराक्यज पंचैव

शुक्लितं दुर्लभं के ॥ अधिप्रत्यधि देवो च मेवामूलक्षसंतको ॥ पूर्वाषाढादिद्वैवांतं दिक्षु चैवं म पूजयेत् ॥ सुसं
कृत्यविधानेन होमं कर्मततश्चरेत् ॥ समिद्धिर्ब्रह्मवृक्षस्य शतमष्टोत्तरं तथा ॥ स्वशाखोक्तविधानेन कुर्याद्द्वैशुक्ति
लादिकं ॥ बन्धिप्रतिष्ठापनादिकृत्वा चाग्निमुखांतकं ॥ सर्पिषा चरणा चैव मूलमंत्रेण वाग्यतः ॥ हुने ज्ञाप्यं चने
ने च यत इंद्रभयोत च ॥ तिलाज्याहृतिभिर्दत्त्वा शतमष्टोत्तरं च थकु ॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा समित्संन हुने हुनेत् ॥
जयादिपूर्णहोमांते कृत्वा ब्रह्मविसर्जनं ॥ ज्याद्युघ्नपूजनं कुर्याद्देवतोद्गासनादिकं ॥ भार्यादिशुसमापेतं य
जमानं विशेषतः ॥ अभिषेकं प्रकुर्वीत सूक्तैर्वाग्नि संतको ॥ समुद्रज्येष्ठादिमंत्रैरिमं मेवरुणस्तथा ॥ द्यौः शान्ते
त्यादिभिर्मंत्रैः सुरास्तांतं छोरिति ॥ शतछिद्रघटेनाथकलशे रभिषिचयेत् ॥ अभिषेकनिवृत्तौ तु यजमान
ः समाहितः ॥ शुक्लां वराणि धृत्वाथ कुर्याद्द्वैवांतं विद्वान् ॥ रूपं रूपेति शालुक्ष्मीः चित्रंतच्चक्षुरेव च ॥ देवता

पुरतस्त्रित्वाधूपदीपनिवेदनं ॥ दद्यादाचमनं सम्यक्कृतांबुलाघंतथैवच ॥ नमस्तेसुरनाथायनमस्तुभ्यंशची
पते ॥ गृहाणांघ्र्यंमयादत्तं गंडदोषप्रशंतये ॥ कार्यंयत्पूजकादीनांकारितंयत्कलंशुभं ॥ लब्ध्वातुतत्फलंस
र्वदेवंद्रायसमर्पयेत् ॥ आचार्यायचगंडघातसूशीलांचपयास्विनीं ॥ रक्तवर्णावस्त्रयुतांसर्वालंकारभूषि
ताम् ॥ वस्त्रायुग्मांपिधानांचयथाविभवसारतः ॥ यक्षगंधर्वातिथैश्चपूजितोसिशचीपते ॥ दानेनानेनदेवैः
शगंडदोषविनाशाय ॥ तंडुलैः पूर्णकलशाप्रतिमावस्त्रकादिच ॥ वारुणात्कईलशाभ्यांचस्तानवांसोसि
चप्रदात् ॥ आचार्यायचैतद्गृहादक्षिणादिविशेषतः ॥ चंद्रार्तिगर्भ्योदक्षिणाश्चसर्वेभ्यः प्रतिपादयेत्
अष्टोत्तरशतं संख्यं कुर्यात्त्रैः ब्राह्मणभोजनं ॥ तेभ्योपिदक्षिणां दत्त्वाप्रणिपत्यक्षमापयेत् ॥ इमांशु
त्वाऽप्येषशान्तिंयथाविष्णुक्त्तमार्गतः ॥ गंडदोषविनिर्जित्य आयुष्माच ज्ञायतेनरः ॥ इत्युक्तंरुद्रगर्ग्येण

शोणकायविशेषतः। ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतगंडदोषप्रशान्तये॥ अज्ञानाद्वाथवातानाद्देकव्याद्वाधनस्यचा
यन्पूनमतिरिक्तं वातसर्वं शान्तुमर्हसि॥ ॥ अज्ञीजनश्रीपुरुषोत्तमोयंश्रीविश्वनाथंश्रुतिकर्ममान्यः। विश्व
प्रकाशाभिधयद्रुतोतत्तनावभूच्छान्तिककर्ममैर्दं॥ ॥ इतिश्रीविश्वप्रकाशेज्येष्ठानक्षत्रशान्तिः॥ अथ
नक्षत्रगंडांतादिशान्तिः। अश्विनीमघामूलादौत्रिवेदनवनाटिकाः। रेवतीसर्पशक्रांतेमासरुद्रसा
स्तथा॥ अश्विनीमघमूलादौनाटिकाद्वितयंतथा॥ अश्विनीमघमूलानांपूर्वाधेवाध्यतेपिता॥
पूषादिशक्तापश्वाधेजननीवाध्यतेशिशोः। पितृघ्नश्चदिवाजातौरात्रिजातरत्तुमात्तदा॥ आत्म
घ्नःसंध्ययोज्जातोनास्तिगंडोनिरामयः। सर्वेषांहुंहुजातानांपरित्यागोविधीयते॥ वर्जये
दर्शनरात्रंतच्चपाण्मासिकंभवेत्॥ तथा॥ पौष्माश्विन्योःसार्पपित्रर्षयोश्चयच्चज्ये

षामूलयोरंतरालात्तदंशं तस्याच्चतुर्नाडिकं द्विधात्राजन्मोद्गाहकाले घनिष्ठां अभुक्त्वा मिति तत्तत्तु यं । अ-
 भुक्तमूलसंभवं परित्यजेच्च बालकं ॥ समाष्टकं पिताथवानतन्मुखं विलोकयेत् ॥ तदा घपादके पिता
 विपद्यते जनन्यथो । धनक्षयः तृतीयके चतुर्थकः शुभावहः । प्रतीपमंत्यपादपः फलंत देवसापे
 भे । तदुत्थदोषशान्तये विधेयमत्र शान्तिकं ॥ तस्य शान्तिं प्रवक्ष्यामि सोममंत्रेण भक्तिमान् ॥ कां
 स्यपान्नं प्रकुर्वीत पलेः षोडशभिर्नव ॥ अष्टाभिश्च चतुर्भिर्वाद्वाभ्यां वारभणं तथा ॥ तन्मध्ये
 पायसं खिननवमीतेन पूरिते ॥ राजतं चंद्रमर्चत सितपुष्पसहस्रकैः ॥ देवज्ञः शौमयासाश्च शु-
 क्लुमा ल्यां वराचिंतः ॥ सोमोद्गमिति संचित्य पूजा कुर्यादितो द्रितः ॥ जपेत्साहस्रकं मंत्रं श्रद्धा

नः समाहितः। आप्यायस्वेति मंत्रेण पूजां कुर्यात्समाहितः। दद्याद्देवदक्षिणामिष्टांगं उदोषं प्रशांतये। पुनः। शु
कृवागीश्वरश्चैव मृतोपात्रसमन्वितं॥ गंडदोषो प्रशांत्यर्थं दद्याद्देवदेरुचिः। इति। अथातः संप्रवक्ष्यामि
जन्मकाले विशेषतः। गंडांतानां नीचानामासि मृदादोषकारिणश्चाहिनत्रयं व्यतिपाते व्याघ्राले विष्टवैधृते॥
शूले गंडेति गंडे च परिघेयमघटके॥ कालदंडे मृत्युयोगे सुदारुणे॥ तस्मिन्नाज्ञेने प्राप्ते प्रसूतिर्यादि ज्ञाय
ते॥ अतिदोषकरा प्रोक्ता तत्र पाययुते सति॥ विचार्यतन्न देवज्ञं शांतिकुर्यात्तथाविधि। यज्जनं देवतानां च
ग्रहाणां चैव पूजतं॥ दीपं शिवालये भक्त्या घृतेन परिदीपयेत्॥ अभिषेकं रांकराय अश्वत्थस्य प्रदक्षिणां।
आयुर्दधिकं जाप्यं सर्वा रिष्टविनाशनं॥ गुरुदेवतविप्राणां पूजनं गोत्रवर्धनं॥ पुष्ट्ययुक्तं हि शांत्यर्थं
मभीष्टफलसिद्धये॥ सर्वा रिष्टदूरा र्थाय ग्रहयज्ञं समाचरेत्॥ शिवाय विधिबद्धं तस्मादीपदानं करोति यः॥

प्र.

५

अखंडं गोघृतेनैवस वैमृत्युं जयेन्नरः॥ विष्णुमूर्तिमहापुण्यमश्वत्थं श्रीकरं सदा॥ प्रदक्षिणं नरो भक्त्या कृत्वा मृत्युं जयं जयेत् ॥ सर्वसंपत्समृद्धयर्थं नित्यं कल्याणं रक्षयेत् ॥ अभीष्टफलसिद्धयर्थं कुर्याद्वास्त्राणां भोजनं ॥ अभिषेकं शिवेशान्तिं कृत्वा भक्त्या नरोत्तमः ॥ अकालमृत्युं निज्जित्य दीर्घायुर्जायते नरः ॥ गाणपत्यं पुरुषसूक्तं सोरं मृत्युं जयं भुभं ॥ शान्तिज्ञाप्यं रूद्रज्ञाप्यं कृत्वा मृत्युं जयं जयेत् ॥ मूले वा सर्पगंडे वा कुर्याद्देतानि यत्नतः ॥ आयुर्वृद्धिकर्तार्याय गंडशेषप्रशान्तये ॥ ॥ इति रुद्रगर्गोक्तं गंडशान्तिः ॥ अथ वैधृतिव्यतीपातादिशान्तिः ॥ वैधृतौ च व्यतीपाते महादोषो भिजायते ॥ कुमारजन्मकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः ॥ संक्रमश्चरवेत्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः ॥ दारिद्र्याणां महद्दुःखं व्याधिपीडामद्दुःखं ॥ अश्रियं मृत्युमाप्नोति नात्र कार्यात् भद्रोत्सो न कश्चन ॥ गोमुखप्रसवं कुर्याच्छान्तिकुर्यात्प्रयत्नतः ॥ जप्ताभिषेकदानैश्च होमादपि विशेषतः ॥

नवग्रहमसंकुर्यात्तस्य दोषोपशान्तये ॥ प्रथमंगोमुखोज्ज्वलः ततः शान्तिं समाचरेत् ॥ ग्रहस्य पूर्वदिग्
भागो गोमयेनानुलिप्य च । रंगवत्याद्यलंकृत्य व्रीहिरात्रिं प्रकल्पयेत् । पंचदोषमितं धान्यं तदर्थं तं रुलेन
च । तदर्थं तु तिलैः कुर्याद्द्विन्योन्योपरिकल्पयेत् ॥ द्रव्यत्रितयराशे तु अष्टपत्रं लिखेद्बुधः । पुण्याहं वाचं चि
त्वा तु आचार्यं चणुयात्पुरा ॥ आचारवंतं धर्मतं कुलीनं च कुटुंबिनं ॥ मंत्रतं त्रार्थतं तत्र शान्तिकर्मणिको
विदे ॥ पंचांगभूषणं दद्यात्पट्टवस्त्रांगुलीयकं ॥ राजोपतिष्ठितं कुंभमंत्रणं सुमनोहरं ॥ तीर्थोदकेन
संगृह्य समदोषधिपल्लवं ॥ सगव्यगंधमनं च वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ तस्योपरिन्यसेत्यात्रं सूत्रवस्त्रे
ण संयुतं ॥ प्रतिमां स्थापयेद्ग्रीमान्साधिप्रत्यधिदेवतां ॥ चंद्रादित्याहृतापार्श्वे मध्ये वैधृतिमर्चये
त् ॥ एवमेव व्यतीपातशान्तिं संक्रमणस्य वा ॥ भानोनुत्तोरुद्रमण्डिं प्रदक्षिणतो यजेत् ॥ निष्कमात्रेः

प्र.

५

णवार्धेन पादेनापि स्वशक्तिः ॥ प्रतिमाः कारयेद्दीमांस्तत्र लक्षणलक्षिताः ॥ प्रतिमापूजा नार्थाय वस्तुयु-
ग्मानि वेदयेत् ॥ अधिदेवो भवेत्सूर्यः चंद्रप्रत्यधिदेवता ॥ तत्र द्वाहृतिपूर्वेण तत्र मंत्रेण पूजयेत् ॥ न अथ
यकेन मंत्रेण प्रधानप्रतिमां यजेत् ॥ उदुत्यमिति मंत्रेण सूर्यपूजां समाचरेत् ॥ आप्यायस्वेति मंत्रेण सो-
मपूजां समाचरेत् ॥ उपचारेः षोडशभिर्यद्वापंचोपचारकैः ॥ अर्चितगंधपुष्पाद्यैः फलेनैवेद्यमर्पये-
त् ॥ मृत्युं जयेन मंत्रेण प्रधानप्रतिमां स्पृशत् ॥ अष्टोत्तरसदृस्त्रं वा ज्ञातमष्टोत्तरं यजेत् ॥ सर्वसौरं प्रजः
प्याथ सोमार्थं सोममंत्रतः ॥ आनो भद्रेति सूक्तं च भद्रा अग्नेश्च सूक्तं ॥ जपेत्तु पौरुषं सूक्तं त्रैयंबकम-
र्तपरं ॥ कुंभं स्पृष्ट्वा चतुर्दिक्षु जपं कुर्युरथार्तिजः ॥ कुंभस्य पश्चिमे देशे खंडिले ग्निं प्रकल्पयेत् ॥ स्वर्ग-
स्त्वोक्तविधानेन कृत्वाग्निमुखमंत्रतु ॥ न अथ बकेन मंत्रेण समिदाज्यचरुं दूनेत् ॥ अष्टोत्तरसदृस्त्रं वा

स्व

अष्टोत्तरशतं तु वा । अष्टाविंशति वा कुर्यात्स्वैशक्त्यनुसारतः ॥ मृत्युंजयेनमंत्रेण तिलहोमं समाचरेत् । अ
धिप्रत्यधिदेवेभ्यो ग्रहादिभ्यश्च होमयेत् । ततः स्विष्टकृतं हुताप्रायश्चित्तादिकं तथा । होमशेषं समाप्याथ
अभिषेकं कारयेत् ॥ मुख्यवारुणकुंभाभ्यामाहोचग्रहमंत्रकैः । समुद्रज्येष्ठसूक्तेन आपोद्दिष्टद्विरण्यकैः
। अक्षीभ्यामिति सूक्तेन पावमानीभिरेव च । त्रेयंबकेन चोदुत्यमाप्यायस्वेति मंत्रतः । सुरारत्नामिति पौरा
णोस्तुं योरभिषेचयेत् ॥ अभिषेकापूतादूस्त्राण्याचार्यापि प्रदापयेत् ॥ श्वेतवस्त्रधराभूत्वा भूषणा
द्यैरलंकृताः ॥ यज्ञमानस्त्रियामुक्तआज्यविशेषणमाचरेत् ॥ आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्दूस्त्रहोमं गुह्यीयकैः ।
गोदानं वस्त्रदानं च स्वर्णदानं विशुषतः ॥ तद्दोषशमनार्थं यंत्रछादनपरंतथा ॥ हुताज्ञापकविप्रेभ्यो द
क्षणाभूरिदक्षिणा ॥ दिनेभ्यो ग्राह संख्याकान्मिष्टान्नेर्भोजयेद्दूजान् ॥ बंधुभिः सह भुंजीत यथावि

भवसारतः॥ एवं यः कुरुते शांतिदुःखं नैव च विंदति ॥ सर्वत्र सुखमाप्नोति वृद्धगर्गोक्तशांतिकान् ॥ ॥ इति
वैश्वदेव्यतीपातसंक्रांतिजननशांतिः ॥ ॥ अथ ग्रहणक्षत्रशांतिः ॥ ग्रहणे चंद्रमोर्यमणोः प्रसूतिर्यदिज्ञा
यते ॥ व्याधिपीडा तथा स्त्रीणां मादौ च कृतदर्शने ॥ इत्थं संजायते यस्तु तस्य मृत्युर्न संशयः ॥ व्याधिपीडा
च दारिद्र्यगो गश्वकलहो भवेत् ॥ शांतिं तेषां प्रवक्ष्यामि नराणां हितकाम्यया ॥ यस्मिन् नृशो विशेषेण ग्रहणं
जायते यदि ॥ एतद्दृष्ट्वाधिपं रूपां सुवर्णेन प्रकल्पयेत् ॥ यथाज्ञानस्यनुसारेण वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ सूर्य
ग्रहे सूर्यरूपं सुवर्णेन स्वशक्तितः ॥ चंद्रं चंद्रग्रहे धीमान् रजतेन विशोषतः ॥ राहुरूपं प्रकुर्वीत नागे नैव विच
क्षणः ॥ शुक्रौ देशेन वै बद्धे प्रस्थत्रये च तंडुले ॥ त्रयाण्यत्रैव रूपाणां स्थापनं तेषु कारयेत् ॥ रक्ताक्षतेर
क्तगंधरक्तपुष्पो च रैर्यजेत् ॥ सूर्यग्रहे प्रदातव्यं सूर्यप्रीतिकराय च ॥ चंद्रग्रहे यजेत श्वेनैः चंद्रप्रीत्यै

चरापयेत् । राहवे चैव रातव्यं रूष्मपुण्यांबराणि च ॥ दद्यान्नक्षत्रनाथाय श्वेतगंधानुलेपनं । आसत्येने
तिवे सूर्यमाप्यायस्विति सोमकं ॥ कयान इति राहुं वै पूज्य होमं च कारयेत् ॥ सूर्ये चार्कसमिद्रितु चंद्रपाला
गुके हुं नैत् ॥ दूर्वाभिराहवे प्रोक्ता भेशा पंचपलाशकैः । आज्येन चरुणा चैव तिलैश्च तु दद्यात्ततः ॥ प्रथमं
कलशान् स्थाप्य चतुरोजलपूर्णकान् ॥ पंचगव्यैः पंचरत्नैः पंचत्वक्पंचपल्लवैः ॥ जले रोषधिकत्वे श्वपूर
यत्वाथ पूजयेत् ॥ वस्त्राद्यैर्देवतांस्तान् श्वतत्रैकं चरणं यजेत् ॥ ग्रहानां छाप्य संपूज्य होमं कृत्वा यथाविधि
। अभिषेकं प्रकुर्वीत स्त्रीवाक्यसहितस्य च ॥ श्रापोद्दिष्टा इति सृभिः पावसानीभिरेव च ॥ इमं मेव रूणा
यादि इमं मे गंग इत्यथ ॥ समुद्रज्येष्ठा इति च तच्छंभोराशुणीमहे ॥ सरास्वामभिषेकांते स्नापयित्वा
यथाविधि ॥ धृत्वाथ धौतवस्त्राणि आचार्यं पूजयेत्ततः ॥ दक्षिणाभिश्च संयुक्तं दद्यात्पतिवृत्तिवयं ।

अन्येभ्यो दक्षिणां दद्यात्तस्मादिभ्यस्तथा शिषः ॥ गृण्हीयाद्भोजनं तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ इत्थं ग्रहण
जातानां सर्वाणि निवारणं ॥ ॥ इति ग्रहण प्रसूति शान्तिः ॥ अथ यमलजा शान्तिः ॥ अथ यस्य बधू गोवाज
नये च्छेद्यमोततः ॥ समतुं ह्यस्य श्वरं कुर्यात् पूर्णाहुत्यांति कंच रोदिति ॥ अत्र जुर्वेद ब्राह्मणं ॥ तदाहु र्य आ
हिताग्नि र्यस्य भार्या गोर्वा यमो जनयेत्कातत्र प्रायश्चित्तिरिति सोमये मरुत्व तत्र यो दश कपालं पुरां दश
निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये मरुतो यस्य हि क्षये । इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयात् अग्नये मरुत्व ते स्वाहेति सा
तत्र प्रायश्चित्तिरिति । अत एव यजुर्वेद मरुत्वं तं वृषभगि - - - होमादि कं कुर्यात् ॥ ॥ इति यमल शान्तिः
अथ पुत्र कामेष्टिः ॥ तत्रानाहिताग्नि रपि काम्येष्टीः कुर्यात् ॥ तथाच्चाह ॥ अनाहिताग्नि रेवेमा कुर्यात्का
म्यांश्च हंस्तथेति ॥ परिषेचन पर्यंतमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ अग्नये पुत्रिणे त्वेति पुत्र कामस्तु निर्वपेत् ॥

अग्नये पृत्रिणे स्वाहेत्येतेन जुहुयाच्चतुरिति । अन्नशौनकः ॥ यस्य ज्ञाना प्रमीये रन्मुत्रानेव भवंति वा ॥ अतु कालेर्
नेष छेदं पती समलंकृतौ ॥ कृत्वाभ्युदयिकं आर्धं स्वस्तिवाचनपूर्वकं ॥ पूर्णं पात्रभिधानांतमुपलेपादिपूर्ववत् ।
श्वेतायाः श्वेतवत्साया गोक्षीरेण चरूपचेत् । आह्यस्योत्पवनं कृत्वा मुखादुत्पतिके त्रतु ॥ जुहुयात्पायसं चै
व अग्निः पंच दशाहुतिः । प्रजांतसूक्तं पंचग्निर्जीवत्पुत्रस्य पंचभिः । नेत्रमेपेतितिसृभिः सोमो धेनुमचैकया
इहैव सृष्ट्वा चैव नतः स्वष्टकृदादिकं ॥ अपश्यंत्येति मंत्राभ्यां होमशेषं च दंपती ॥ प्राशयेत्तत आचम्य दं
पतीनाभिमा लभेत् ॥ पिरांगभृष्टिमिष्ट्या तावुभा चाभिमंत्र्य च ॥ प्रायश्चित्तादिसकृत्कृतो मशेषं समाप
येत् ॥ सबत्सां दक्षिणार्थाय गां दद्यात्सूपयस्विनी ॥ पुत्रार्थमाचरेद्गानं विप्रेभ्यो देमवत्स्वयं ॥ रात्र्यास्तुपश्चि
मेयां मे नृयां तर्भं शंस्तरे मनसा चतुर्होतारमनु दुत्यो मितिब्रुवन् ॥ उपगम्य ततः पत्नी व्यधेयाच्च

यथाविधि॥ एवमुत्पादिताः पुत्राननुष्यंते कदाचनेति। प्रजावल्लीवसूक्तस्य मंत्राः॥ विष्णुर्द्योनिं कल्पयित्वा
दि॥ आत्ते गर्भो योनिमेत्त्वित्यादिश्लोकाः॥ प्रसिद्धाः चतुर्दशमंत्रस्क॥ पृथिवीहोता। द्यौरध्वर्युः॥ रुद्रो गीत। वृ
हस्पतिरूपवक्ता। वाचस्पतेवाचोवीर्येणसिन्नुत्तमेनायक्ष्यसे॥ यज्ञमानायवीर्ये। आसुवस्करस्मे। वाचस्प
तिः सोमं पिबति। जज्ञनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा। वाचस्पतये। जप रूपातपद्। यज्ञो देवानां सूक्तवैअयुतं वि
ष्णुमंदिरे॥ मृतपुत्रेन पत्यो वासुपुत्रं सर्वथालभोदिति। अथ औषधं। श्रीधरये। ग्यासा। अंकोलमूलक
कंकतुचूर्णश्च गुदेन युक्तु। काकांडमितमश्रीयात् पुत्रिणीसाभविष्यतीति। मुद्गलश्च। वराग्रं निंबवीजं
चस्तन्येन पयसा पिबेत्॥ पुत्रं प्रसूतये नारी देवदोषं विमुंचतीति॥ ॥ इति पुत्रकामेष्टिविधिः॥ अथ पुत्र
प्रतिग्रहविधिः॥ अपुत्रा अपशुश्चैव लोके भवति नंदितः॥ नापुत्रकस्य लोकोस्ति तत्सर्वे पशवो वि

दुरिति। श्रवणाञ्चेति। अपुत्रो मृतपुत्रो वा पुत्रार्थं समुपोष्य च ॥ वाससी कुंडले दत्ता उष्णीषं चांगुलीयकं। आदा
य धर्मसंयुक्तं वैष्णवं वेदपारंगं ॥ वृणुयाद्गंधवस्त्राद्यैः कृतसंकल्पपूर्वकं ॥ शुभे न्दिसमुद्भूते च चंद्रताराबले सति।
ज्ञातीनाद्द्वयबंधूंश्च ब्राह्मणांश्च विनोषतः ॥ भोजनार्थं त्रिमंथ्याथ सर्वैकुर्वन्नुग्रहं ॥ इति संप्रार्थ्य होमं च कुर्यात्
खोक्ततः क्रमात्। बर्हिः कुशमयं चैव पात्वाशं वैश्वमेव च ॥ चतुरस्रं छंदिकं च हृत्वा नूले स्वनादिकं। प्रतिष्ठाप्याग्निम
ध्वावाचालं कृत्या प्रतिव्यचौ। अन्वाधानादियत्तंत्रं पात्रासादनमाचरेत् ॥ संसृत्वा प्रोक्षणी पूर्णपात्रं ब्रह्मास
नंतथा ॥ उग्रात्प्यस्योत्पवनं चैव संमार्ज्यं स्क्रुस्त्रुवोततः ॥ दातुः समक्षंगत्वा तु पुत्रं देहीति याचयेत् ॥ दाने समर्थो दत्ता
च येयत्तेनेति पंचभिः। देवस्य त्वेति मंत्रेण हस्ताभ्यां परिगृह्य च ॥ अगारंगे त्यचं जश्वा आघ्राग्यं शिशुमूर्धनि
॥ वस्त्रादिभिरलंकृत्य पुत्रं छायावहं सुतां। नृत्यगीतैश्च वाद्यैश्च स्वस्ति शब्दैश्च संयुतं। गृहं गत्वा चतुर्केतु

प्र.
९.

पिबे चोपविशे ततः ॥ आचम्य चैभ्यमादाय मनसा च प्रजापतिं ॥ स्मरं न ग्नौ समाधाय मुखाद् द्रव्यं तिके हुने । ततो
वदान धर्मेण च संवत्सु द्रव्यात्कधीः । यस्त्वाह देत्येवा चैव तुभ्यमग्नव चैकया ॥ सोमो ददाक्षियेताभिः प्रत्ये चं
पंचभिस्तथा ॥ ततः स्विष्टकृतं दत्त्वा समि संनदने हुनेत् ॥ ततो जपादिकं तत्रं होम शेषं समापयेत् । स्वबंधून्
प्रांक्षणांश्चैव भोजयेच्च यथाविधि ॥ नां दीश्याभादिकं कृत्वा जातकर्मादिकारयेत् ॥ नामादिकरणं कुर्यादादि
षो वाचयेत् ॥ बंधुभिः सह भुंजीत दीनानां तोषयेत् ॥ ब्राह्मणानां सपिंडेषु कर्तव्यः पुत्रसंग्रहः । तदभा
वे सपिंडे वा अन्यत्र तु न कारयेत् ॥ क्षत्रियाणां स्वजातौ वा गुरुगोत्रसमेपि च ॥ वैश्यानां वैश्यजातेषु शूद्राणां
शूद्रजातेषु ॥ सर्वेषां चैवर्णानां ज्ञातिष्वेने वचान्यतः ॥ दोहित्रं भागिनेयं वा शूद्राणां च पतिर्यादि । नैकपु
त्रेण कर्तव्यं पुत्रदानं कदाचन ॥ बहुपुत्रेण कर्तव्यं पुत्रदानं प्रयत्नतः ॥ दक्षिणां गुरुवे दद्याद्यथाश

क्तिद्विजोतमः । नृपोराज्यार्थमेवापि वैश्वोवित्तज्ञानत्रयं । शूद्रः सर्वस्वमेवापि अशक्तश्चेद्यथावलमिति ॥ ॥१॥
अज्ञीजनत् ॥ विश्वप्रकाशाभिधपदुतोतत्कृतोपुत्रकामेष्टिकृतस्योष्टिरत्नथतत्प्रतिप्रदः ॥ ॥ इति विश्वप्रका
शेशेनकगर्गसंवादेपुत्रपरिप्रदः ॥ अथैकोदरप्रसूतानां विवाहाह्नितर्णयः । तत्र वसिष्ठः । एकज्ञान्ये तु कन्ये द्वे पु
त्रयोर्नैकज्ञान्ययोः । नपुत्रीद्वयमेकस्मै प्रदद्यात् कदाचनेति । एकमात्रप्रसूतानां मेकसंबन्धरेषु हि । विवाहं नैव
कुर्वीत कृते त्वेको विनश्यतीति । स्मृत्यंतरेपि विवाहस्त्वेकजातानामेकस्मिन्नुदये कुले ॥ नाशं करोत्येकवर्षे स्यादे
काविधवातयोरिति । वसिष्ठो देश्व्यवस्थामाह । एकोदरी करतलप्रदण्यद्विस्वादेको वरसुयोः । कुलनाशन
च । एकाब्देकेतुविधवा भवति । कन्यानद्यंतरे तु भुभदंष्टु शौकरोधे । एतद्वचनद्वयमाह गर्गः । भ्रातृयुक्स्व
स्युग्मे च भ्रातृस्वस्युग्मे तथा ॥ न ज्ञातु मंडनं कुर्यादेकस्मिन्मंडपे द्विनि । पुत्रीपरिणयादूर्ध्वं यावद्विन

चतुष्टयं। पुत्र्यंतरस्य कुर्वीत नो द्वादशमिति निश्चयं। इति तदेतद्भिन्नमाह कविषयं। पूर्वोदाहृत्य च न विरोधात्।
एकादशप्रसूतानां पुत्राणां मध्ये एकस्मिन् वर्षे एकतरपुत्रविवादानंतरमन्यस्य मुंडनं न कार्यं। एकवर्षपुत्रयोर्वि
वाहेन कर्तव्यः। पुत्रविवादानंतरं तस्मिन् वर्षे दुहितृविवाहश्च न कर्तव्यः। उक्तं च सारावल्यां। न मुंडनात् मुंडनमूर्ध
मिष्टं न पुत्रयोर्मुंडनमेकवर्षे न पुत्रविवाहोर्ध्वं न पुत्रयोर्पि विवाहकार्यं दुहितुश्च कुर्यादिति। संवत्सरभेदे सति
विवाहोपनयने कर्तव्ये। तदुक्तं तत्रैवाप्यालुने चैत्रमासे तु पुत्रोद्वाहोपनायने॥ कर्तव्येभ्यस्स्य भेदे तु न तुत्रयवि
न्दे च नमिति। इत्येकोद्वाहिविवाहोपनयननिर्णयः॥ ॥ अथ विवाहे निषिद्धसमयः॥ न मुंडनं मीनचैत्रे मुंडनं
तु विधीयते। मुंडनं मुंडनं चैत्रे विधीयते॥ मुंडनात् मुंडनं वरमिति। यदि गुरुविवारे जीव संवत्सरांते भ
वति च अधिमासे सिद्धसंस्थे च जीवे। अनुगतरविरास्ते नीचगोनिर्जिते वा ह्यपनयनमितिष्टं यत्पात्रावि

वाहा इति । अत्र विशेषः ॥ सिंहस्थिते देवगुरौ विवाहं नेच्छंति यात्रां यमुना तटस्थाः । कलिंगवं गेह्यथ मागधेषु
दोषे प्रज्ञां सति च नान्यदेशे ॥ गोतमस्तु । कुंडीरव स्तेधिषणो विवाहं कुर्यान्नियात्रां व्रतबंधदीक्षां । गोदावरी चो
त्तरतो हि दोषा गोदावरी दक्षिणतो न संति । व्रतबंधं प्रतिष्ठां विवाहं मंदिरं प्रवेशं च । यात्रां च याम्यदेशे कुर्यादा
र्ये न सिंहं शो ॥ अस्तमिते भृगु नये नारी छियते रूद्रस्य तो पुरुषः । दंपत्योः सदमरणं प्राणप्रहरणो हि ते कृतौ
विशेषः ॥ एको मूढो भवेदन्यः स्वोच्चमित्रो शो गोयदि । स्वगामि मूर्तिगश्चैव मूढदोषो विनश्यतीति । गुरुशुक्रयोः
समसप्तके विवाहनिषेधमाह गुरुः ॥ यदा त्विसितौ चक्रे परस्य निरीक्षितौ ॥ समसप्तकस्तदा दोषो मूढत्वाद्
तिरिच्यतेति । अस्य देशविभागोपि । समदृष्टिर्गुरोर्नर्मदोत्तरतो भवेत् ॥ नर्मदा याम्यभागे तु समदृष्टि
नर्मदोषकृत् ॥ तयोर्बाह्वृक्षयोर्निषेधः ॥ बालः शुक्रो हरेत्कन्यां क्षीणशुक्रैः पतिदरेत् ॥ बालो रूद्रस्य तिनः पुं

सांक्षाणस्त्रीणां नशोभन इति । तत्र दिनसंख्या । पश्चाद्भ्युहितो बालो दशाहं प्राग्दिनत्रयं ॥ पक्षं च द्वास्तु पूर्व
त्रे पंचाहः ॥ पंचमोसितः ॥ जीवः पक्षं सदावर्ज्यः प्राक्पश्चाद्भ्युहितः ॥ स्त्रीणां गुरुत्वलंश्रेष्ठं पुरुषाणां रवेर्वलं
। तयोश्चंद्रबलंश्रेष्ठमिति गर्गणनिश्चितं ॥ विवाहे चोपनयने तयोः शांतिरवश्यकं ॥ तत्र शांतिः ॥ सोवर्णेन गुरुं कृ
त्वा पीतवस्त्रेण वेषयेत् । सुवर्णेन रविं कृत्वा द्विभुजं पद्मधारिणं ॥ कुंकुमेनोत्सुखे त्यद्रमष्टपत्रं च अक्षयकं । ईशा
नभागे कुंभं च धान्योपरि निधाय च ॥ पुण्याद्वाचनं कृत्वा क्रतुसंकल्पनादिकं ॥ ग्रहाणां मारुतकृत्याथं शांति
होमं करोम्यहं ॥ आचार्यवरणं कृत्वा चान्येषां च यथावत् ॥ कुंभत्रयं च संस्थाप्य वारुणेन सहैव च ॥ ग्रहांश्चैवात्र सं
स्थाप्य प्रतिमां कुरुशेन्यसेत् ॥ यथोक्तं पूजयेद्भवस्त्रपुण्याक्षरतादिभिः ॥ तत्रोषधानि निक्षिप्य सर्वं कुर्याद्
होतुवत् ॥ औषधान्याह गुरुः ॥ दमनं मधुपुष्पं च तथा पालाशसर्षपान् ॥ मांसीगुडं च पासागां विलंगी

शंकिनीवच ॥ सहदेवीहरिक्रान्तासर्वेषधिगुतावरी ॥ सर्वेषधोग्रहयज्ञोक्ताः ॥ ग्रहोक्तमंडलेभ्यर्च्यततदूर्णा
क्षतादिभिः ॥ स्वशाखोक्तविधानेन कृत्वाग्निमुखमंत्रतु ॥ गुरोरश्वथसमिधश्चार्कजाश्चार्कदोमके ॥ चंद्रा
दीनां पलाशादिसमिधश्चोक्तकृष्णाः ॥ समिदाज्यचरुनूपश्चात्पायसंसर्पिरन्वितं ॥ यवव्रीहितिळाः सा
आहोतव्यास्रद्रूढमंत्रकेः ॥ कुंभाभिसंघ्रणं कृत्वा समुद्रज्येष्ठमंत्रकेः ॥ दारपुत्रसमेतस्य यज्ञमानस्य क्रु
त्वित्तः ॥ अभिषेके ततः कुर्यात्क्षौतवस्त्रोयथाविधि ॥ प्रतिमाकुंभवस्त्रादिआचार्यायि प्रदापयेत् ॥ दक्षि
णां चैव सर्वेषां कुर्याद्द्राक्ष्णभोजनं ॥ एवं यः कुरुते शान्तितस्य दोषो विनश्यति ॥ अवश्यं शुभमाप्नोति दी
र्घायुश्च भवेन्नरः ॥ सौभाग्यं स्त्रीसमाप्नोति पुत्रपौत्रानुसमाप्नुयान् ॥ चंद्रैर्विरुद्धे कुर्यात्तुरीण्यचंद्रं सब
स्त्रकं ॥ पूरितं नवनीतेन शाखं दद्याद्यथाविधि ॥ सिततंडुलसंयुक्तं दधिप्रसूचं च दापयेत् ॥ सदक्षिणं ॥

प्र-
३३

इतिविरहग्रहेविशेषशान्तिः॥ ॥ अथाववाहोदंपत्योः कूटभेदाः। वसिष्ठः॥ माहेंद्रं गणकूटं चरिनकूटं च यो
निजं॥ स्त्रीदीर्घं रज्जुकूटं च वश्यं वर्णाख्यकूटकं॥ राश्रीगणेशयथियारख्ये च वेधनाख्याश्चकूटके॥ भूतलिंगा
ख्यकूटे च ज्ञाताख्यं पश्चिमकूटकं॥ योगिनीगोत्रकूटे च कूटान्यष्टादर्शवच॥ दंपत्योरुद्विकाराणि यत्नाच्चि
त्यानिशास्त्रतः। माहेंद्रकूटे यथा॥ स्त्रीभानपुंसचतुः५ सप्त ७ द्विकूटं विश्वे १३ कोनविरातो। १९॥ भूपत्या
१६ कूटि २२ तत्वे ५ पुमाहेंद्रमिति कथ्यते। माहेंद्रं सति मांगल्यं दंपत्योरभिरुद्वये॥ अस्याभावेपिकृत्याणं
रज्जोचग्रहमेवके॥ १॥ अथगणकूटं। दस्रचंद्रादितिज्ञांत्यमित्रशोणा कवायवः॥ न चचैते देवगणमा
नुषंचोत्तरान्नयं॥ पूर्वान्नयं याम्यत्रौ गौर्द्विणी न वकंगणं। पितृमृत्वाग्निवस्त्रिंद्रुद्वे देवचरणानिच॥ चित्रा
श्लेषे च न वकंगणसंपरिकीर्त्यते॥ स्वगणे चोत्तमाप्रीतिर्मध्यमा देवमानुषे॥ वैरं द्विविज्ञदेत्येषु मर

णं मानुषासुरे ॥ देवासुरगणे पुंसि यदि स्त्री मानुषासुरे ॥ देवासुरगणे पुंसि यदि स्त्री मानुषे गणे ॥ क्रमादुत्त
म मध्यारख्यो विपरीतो न शोभते ॥ राक्षसी यदि वानारी नरो भवति मानुषः ॥ दोषस्तत्र न संदेहो विपरीतः
शुभावहः ॥ पुत्रमित्रकलत्रादि योगं स्वांशौ शोभनं ॥ मध्येन तु सुरास्ते च जघन्या देवराक्षसाः ॥ अत्रिः ॥
राशिशयोः सुहृद्भवे मित्रत्वे वांशनाथयोः ॥ विनाभावे विदंपत्योः पुत्रपौत्रप्रवर्धकः ॥ ग्रहमेत्रीरजुश्चै
व यदि नाडी पृथक्तयोः ॥ विवाहः शुभहः कन्या राक्षसी वानरो नरः ॥ गर्गः ॥ ग्रहमेत्री च राशिश्च विद्यते न
तयो यदि ॥ न गणाभावज्ञानितदृषणं हि विरोधकं ॥ २ ॥ अथ दिनकूटं ॥ पुंभमारभ्य गणने नवपयाय
तः क्रमात् ॥ जन्म १ वि ३ पंच ५ सप्त ७ छस्त्री भंग्या दूरनाशनं ॥ स्त्री भमारभ्य गणने पुंभजन्मादि केठले
॥ स्त्री विनाशो भवेत्तस्मादि न कूटं विपर्यये ॥ दिनकूटापवादः ॥ स्त्री शर्घगण सद्भवेत् दिनं यदि न विद्यते ॥

नथापि दिनमस्त्येव चंद्रता रावलात्तिते ॥ ग र्गः । स्त्रीदीर्घगणयोः सत्वे चंद्रता रावले सति । असत्वं दिनकूटस्य
न दोषं जनये ध्रुवं । दिनकूट रात्रिकूटापवादमाह श्रीपतिः । भवनपतिसुदृढत्वं स्यात्त देकाधिपत्यं यदि भवन
वशित्वं चेषषट्काष्टकेपि ॥ शुभरूद्रिद्विवाद्दो न्योन्यतराविशुद्धौ यदि खंतुफणिच के स्यान्तनाडी समाप्तः
॥ ३ ॥ अथ योनिकूटं ॥ अश्वेभ मेष सर्पादिश्वोरंतु मेघौतु मूषिकाः । आखुगोमिदिषी व्याघ्री सैरिभो व्याघ्र
णकः । मृग मंडलिकोपरिव्यनकुल दूयवानरी । सिंहश्वो मृग राहू गोश्व दंती भानां दिषो नयः । श्वेणं च भूर गं
मेषवानरं सिंह दंतिनोः । गोव्याघ्र मारुमा जार मदिषाश्वं च शात्रवं ॥ एक योनिषु संपत्यै दंपत्योः समगः स
दा ॥ भिन्न योनिस्तु मध्यास्यादरिभावो न चैतयोः । योनेरभावेनोद्गृहः सतु कार्या वियोगदः । रात्रिर्वश्यं बय
द्यस्ति कारयेन्न तु दोषभाक् ॥ ४ ॥ अथ स्त्री दीर्घकूटं ॥ स्त्रीधिस्यादतिदूरस्थं पुंभं स्त्री दीर्घमुच्यते ॥ नः

व कश्चित्पेक्षेयं नीचं मध्यममुत्तमं ॥ दीर्घभावे विवाहश्चे-स्त्रीविनाशकरः स्मृतः ॥ ग्रहमेवैगणेशशोसतिचे-
त्तनदोषभाक् ॥ स्त्रीभान्नयोदशं पुंसः पुंसोवास्यान्तथापितत् ॥ मतांतरे । स्त्रीभान्नत्रिभागे प्रथमे पुत्रपौवं-
चनाशनं ॥ तृतीये बंधनं प्रोक्तं स्त्रीदीर्घमिति चोच्यते ॥ ५ ॥ अथ रज्जुकूटं । विधुविंबत्रयं रत्नातिर्यग्रेखाचतु-
ष्टयं । अश्विन्यादीनिधिस्म्यानि वामपार्श्वे विन्यसेत् ॥ गोमूत्रवद्विंबरेखायु-
क्तिमेतद्विधुक्रमात् ॥ फलं नक्षत्रयोश्चिन्त्यं कन्यकावस्योरिदं । गळोदरे कटीपादरेखा
सुषुप्तिसंस्पृशेत् ॥ एकरेखा भवेत् शोभिन्नरेखापुंशोभनं । वैधव्यं गळरेखायां
कोदरेखानपत्यता । दरिद्रता भवेत्कट्यां या देवा जीवता ध्वना । गळसितादिधिः
हस्ये पुभिन्नरेखासुतेषु च ॥ दंपत्योरायुरारोग्यं सुखं संपन्नसमक्षये । रज्जुकूटं सदा

प्र.
४

चिंत्यं तद्भावे वियोगजं । स्त्रीदीर्घनाडीराड्गीशगणा यदि न संतिदि । राश्यादिकं तत्राप्यस्ति रज्जोवग्रदमित्रके ।
अथ वश्यं । मेषस्य वश्योत्तिहाती कर्कित्जुकोरुषस्य तु । यमस्य श्योवे कन्यात्कर्किणश्चापरुश्चिको ॥ १ ॥ तुला
सिंहस्य वस्यास्य फल्कन्यया यमस्य भौ ॥ मृगं कन्येतु जूकस्ये कर्की स्यादृश्चिकस्य तु ॥ मीनश्चापस्य वश्यस्यात्क
तोमीनस्य वस्य रूत ॥ कुंभस्य कन्यावशतामीनो मेषस्य वस्य रूत ॥ ३ ॥ एवं वश्यसमायोगोदं पत्योः प्रीतिरुत्तमा
। वश्याभावोपि हंपत्योर्विवाहः कुरुहः प्रियः ॥ ४ ॥ अथ कर्णकूटं ॥ कर्ण्येतरुश्चिकाविप्राक्षताः सिंहधनुस्तुलाः
। मेषयुग्मघटावेश्याशूद्रारुषमृगांगनाः ॥ २ ॥ वर्ण्येष्वातुयो नारी वर्णदीनस्तुयः पुमान् । विवाहं यदि कुर्वी
त तस्या भर्ता विनश्यति ॥ २ ॥ मुख्यो यजानां ग्रहमिन्नवर्गः क्षमाधिपानांगणसंज्ञकश्च । विशांप्रधानं च निता विदू
रं योन्याख्यवर्ग्यः सततं परेषां ॥ ३ ॥ अथ राशिकूटं ॥ कन्यामारुषगणने यदि षष्ठाशुको भवेत् ॥ तद्व्ययो

वापि भवेत्कन्यकायामृतिस्तदा ॥ ४ ॥ नवपंचमयोगोवातद्विपर्यास एव च ॥ अनपत्या भवेन्नारी मृतवत्सा
पिवा भवेत् ॥ ५ ॥ द्विद्विदशरत्नकन्याया द्वादशद्वयमेव च ॥ हरिद्रो वा भवेत्स्वामी देशान्तरगतोपि वा ॥ ६ ॥ द्वि
द्विदशान्त्रिकोणं वा षष्ठाष्टकमथापि वा ॥ कन्यकाराक्षसी वापि दोषो वा न्योपि कश्चन ॥ ७ ॥ एकाधिपत्वे
मैत्र्ये वा विवाहः शुभदस्तयोः ॥ मीनादि युगं शुभं मेषादित्थं शुभं भवेत् ॥ ८ ॥ मित्र षष्ठाष्टकं मेषे कन्ययो
र्घटमीनयोः ॥ चापोक्षपोर्त्तपुत्रीटतयोः कुंभकुलीरयोः ॥ ९ ॥ पंचास्यमंगयो रूपाणां प्रीतिदं पाणिपीरुनं
शत्रुषष्ठाष्टकं कीट मेषयोर्दृषजूकयोः ॥ १० ॥ कर्किचापभयोर्मृगसिंदूरयोर्मृग युगमयोः ॥ कन्यका कुंभयोरे
व प्रयत्ना हरिद्रिवर्जितं ॥ समसप्तकयोगे च दशमे च चतुर्थके ॥ एकारे शोतती येपि विवाहः प्रीतिदायकं
॥ १२ ॥ अथ ग्रहमेवं ॥ रवेः समोत्तः सितसूतपुत्रा चरीपरेष्मुः सुहृतो वराटाः ॥ चंद्रस्य नारी रविचंद्र

पुत्रो मित्रे समाः शेषनभश्चास्युः ॥ समो मिताकेशश्चिज्ज्वशत्रुमित्राणि शेषा पृथिवीसु तस्य ॥ शत्रुः शशी
 सूर्यसितौ च मित्रे समाः परेस्युः शुचिं दनस्य ॥ गुरोर्जेशुक्रावरिसंज्ञकोतो शनिः समान्ये सुहृदो यदंशः ॥
 शुक्रस्य मित्रे बुधसूर्यपुत्रो समो कुजाय वितरा वरीतो ॥ शनेः समो वाक्यतिरिंदुसूनुः शुक्रस्य मित्रं रि
 पवः परेपि ॥ एवं ग्रहाणां चतुरानने पिशुत्रत्वमित्रं त्वसमत्व युक्तं ॥ अन्योन्यमित्रशरत्तस्या सममैत्रं तु
 मध्यमं ॥ उदासीनं कनिष्ठं स्यान्मतिदंशात्रयं स्मृतं ॥ शत्रुमित्रं तु विज्ञेयं दंपत्योः कलहप्रदं ॥ अन्योन्यस
 मशत्रुत्वं दंपत्योर्विरहप्रदं ॥ राशिनाथे विरहोपि सबका वंशकाधिपौ ॥ तन्मित्रेपि च कर्तव्ये दंपत्योः शु
 भमिच्छत ॥ मित्रवर्गो ज्ञेयः प्रोक्तः सममित्रे च मध्यमः ॥ कनिष्ठः समवर्गस्याद्वैरवर्गस्तु मारणं ॥ कलहः
 शत्रुमित्रे च त्रियोगः समशत्रुके ॥ राशिनाथे विरहोपि मित्रत्वे वांशनाथयोः विवाहकारयेद्दी

३३

मानदंपत्योः सौख्यवर्धनं । अत्रापवादेति गर्गः । सुबुद्धिमान् ॥ स्त्रीदीर्घरज्जुकूटेचराशौनाऽप्यांकिते सति ॥
प्रहाणां मेव्यभावेपिक्वाहः शुभदोभवेत् ॥ ११ ॥ अथवेधकूटं ॥ अश्विन्यादीनिधिहम्यानिनवाध्यंतानि
चक्रमात् ॥ ज्येष्ठादीनिमघांतानिवनविध्युः परस्परं ॥ ज्येष्ठादीनिचक्रक्षणिमघांतानिनचक्रमात् ॥ मृ
त्तानिषोष्मभांतानिनचविध्युः परस्परं ॥ विधान्येतानिसंत्यज्यदंपत्योः पाणिपीडनं ॥ कुर्वद्गतयत्नतोवि
द्वान्वेधेवेधयमानुयात् ॥ ३ ॥ वश्यकूटमाहपुनर्वसिष्ठः । वश्यास्यकाशयोऽन्येनभाणांसिंहंतस्या
प्येकमन्येविधेयाः । कीदंत्यन्कात्कृतान्यत्प्रसिद्धं वश्यावश्यं नैवतोपालयोश्च ॥ एतानि वश्यकूटानि
दंपत्योः शुभदानि वै ॥ वश्यकूटस्ततः सोपिकूटानांगुरतांगतः । एवं वश्यसमायोगेस्त्रीराशेः परष
स्यभं ॥ वश्ययोगः शुभः प्रोक्तोदंपत्योः प्रीतिमिच्छत ॥ विवाहकरणेनृणां अवश्यं वश्यमिष्यत ॥

प्र.

३६

तदभावेपि राशिश्च गणरज्जुर्घतः शुभं ॥ ४ ॥ अथ नाडी चक्रं ॥ एक राशौ पृथक् कृत्वा ह्येनाडी योगो यदा भवेत् ॥ विवाहस्तत्र कर्तव्यो नाडीके कशुभप्रदः ॥ एकक्षेत्रे भिन्न राशौ च पुं राशिः प्रथमो यदि ॥ एकाधिपत्ये मे त्रेच विवाहो मध्यमो भवेत् ॥ एकक्षेत्रे चैकराशौ च विवाहस्तशुभप्रदः ॥ संकोचे तु तदा कार्यो भिन्नपादो यदा भवेत् ॥ वरस्यां शोयदां पूर्वो नाडी पुष्यमघायदि ॥ यथोक्तलक्षणाः शिष्टाः पादभेदेषु भावहः कुर्यपः ॥ मध्यनाडी सदा वर्या संश्लिष्टा पादयोस्तथा ॥ गणनांतरिता पार्श्वनाडी मुख्या करप्रदः ॥ वसिष्ठः ॥ निधनं मध्यमानाद्यां ह्येत्योर्नेव पार्श्वयोर्नाद्यां ॥ आसनाया तस्यां मंतरितायां न दोष उदूहे ॥ नारदः ॥ चतुस्त्रिंशद्भिर्भोछायाः कन्यायाः क्रमशो भवेत् ॥ बन्दिभादिदृग्भात्ताडी त्रिचतुः पंचपर्वसु ॥ गणयत्सख्यया चेकनाद्या मृत्युर्न पार्श्वयोः ॥ एकनाडी विवाहश्च गुणेः सर्वैः समन्वितः ॥

२

अन्योन्यशास्त्रवेत्सुर्मृत्युः षष्ठाष्टमेपिवा ॥ नारीयोगो भवेन्नृत्युर्गुणेः सर्वैः समन्वितः ॥ मध्यनाडी
पतिं दंति पार्श्वनाडी तु कन्यकां ॥ तस्मान्नाडी सदा चिंत्यादंयत्योः शुभमिच्छत ॥ चतुर्नाडी त्वदृत्यायां पांचाले
पंचनाडिका ॥ त्रिनाडी सर्वदेशेषु वर्जनीया किचक्षणेः ॥ सारस्वतकरंदाटको कणकाश्मीरवेगवीतेषु ॥ ना
डीयोगश्चिंत्यः पाणिग्रहणेन बान्धनम् ॥ नारीशुद्धिः कन्यका कंठसूत्रं ज्ञेयं ॥ तस्माच्चिंतयेत्पूर्वमेव ॥ प
श्चाद्गान्ध्याधिपोमित्रभाचं विप्रार्दीनां मुख्यमेतदुच्यते ॥ १३ ॥ इति नारीकूटं ॥ अधो वेधास्तितानिनक्ष
त्राणि प्रत्रप्रान्तनाशाभिर्यालिरव्यंते ॥ मघापूर्वात्त रादस्तत्रिनास्वति ॥ अनुराधाऽप्येष्टा ॥ समगत्यादृश्या ॥
अथ देशकूटानि लिख्यंते ॥ बादरायणः ॥ माहेंद्रंगोरुदेशे तु मालवे रज्जुसंदकं ॥ नारदे विदेहे नाडी स्यादुच्यंका
शीरमंडले ॥ वेधे सौराष्ट्रविषये रात्रिकूटं च दक्षिणे ॥ योनिचे सिंधुदेशे च ग्रहमेत्रं विदर्भके ॥ पांचाले ग

ण कूटं स्यात्तारा कूटं च मागधे ॥ आयुष्यं दिनशोभने शुभगणे सौख्यं वयोनेः प्रियं माद्विं इं बहु पुत्रपौत्र
कूलभं स्त्री दीर्घतेः सत्कृतं ॥ राशिः स्यात्कूलवर्धनं यद्दफलं मेवं च वश्ये रति मंगित्यं च विरज्जुके धनमती
वेतेः फलाशोभनाः ॥ दंपत्योर्दशसंभवं शुभतरंतदूने वाशे शुभे
मध्यं सप्तचषट्पंचममतोदीरं चतुस्त्रीणि च ॥ वंशेषु न्नतदीनतु
ल्पविषये देदं गद्दीतं पदाच शुर्वर्धनिबंधने पुत्राकुने गौतियादिभि
वीक्ष्यते ॥ ४ ॥ अथ भूतकूटं ॥ वसिष्ठः ॥ दस्रक्षंतो भानि भवति
पंचगंधादितो वग्न्यजिनंचराणां ॥ पंचतुं भूतार्त्विषुभिः क्रमेण वे
रं जलाग्येरितर्यवृष्टिः ॥ ३ ॥ अथातंगकूटं ॥ वसूदकेशविश्वं

त्यन्वष्टयंत्रययमेदूकाः। उरगादिचतुष्कंतु
स्त्रीलिंगान्निविदुर्बुधाः। नपुंसकानित्तेयानि
मूलेन्दुचरणानिये॥ ततः परेषुपुंलिंगाः स्वलिं
गेप्रातिरूत्तमा। इंपत्योर्भुक्मेलिंगेकलदः
सर्वदाभवेत्॥ ३॥ अथजातिक्रं॥
विप्रक्षान्नयविशूद्राः पंचमः संकरश्चषट्।
दस्त्रादीनिचत्वारिचत्वारिप्रतिजातिषु॥
अजीघ्रान्नितयंदिष्टंविप्रादित्रितयेक्रमात्।

चतुर्नाडिचक्रं

पंचनाडिचक्रं

प्र.
२६

प्रशस्तमेकजातोतुहीनस्त्रीप्रदणेसदा ॥ २ ॥ अथगोत्रकूटं मरीचश्ववसिष्ठः स्यादांगराश्वान्निरेवच ॥ पु
 लस्त्यः पुरुदश्वैव क्रतुश्वमुनयः क्रमात् ॥ साभिजिद्वस्रभोदीनिसप्तसप्तपुनः पुनः ॥ भिन्नगोत्रेषुशुभ
 दमेकगोत्रेकलिप्रदं ॥ २ ॥ अथपक्षिकूटं ॥ भेरुंडः कुक्कटः काकः पिंगलश्वमयूरकः ॥ वर्षतुषट्शरशरा
 स्नारादस्त्रादयः क्रमात् ॥ एकपक्षिभयोः संप्यप्रीतिः स्यात्पाणिपीडने ॥ भिन्नपक्षिभयोर्दानीः कलद
 श्वापिजायते ॥ २ ॥ अथयोगिनीकूटं ॥ ब्रह्माणिचैवकोमारीवाराहीवैष्णवीतथा ॥ माहेंदीचैवचामुं
 दामादेशीचतथारमा ॥ तारादयस्त्रयोज्ञिताश्चपुनः पुनः ॥ योगिन्येकेसमृद्धिः स्याद्भिन्नत्वेतशु
 भंभवेत् ॥ २ ॥ अथापकूटं ॥ आपश्चजाद्याः क्रमशोश्चिपूर्वभान्यसमीभैश्चपुनः पुनः स्युः ॥
 त्रेयार्णकंमंत्रितपंचषिषंप्रदेयमेखांखंतुपंचमेन ॥ १ ॥ दशसहिताष्टसंख्याः कूटाः स्युर्नारिदेन

२

सं प्रोक्ताः ॥ देवविदस्विलंसम्यक्तात्वासर्वं देनित्यं ॥ अज्ञीजनष्टी पुरुषो न मायै श्री विश्वनाथं श्रुति
कर्म मान्या ॥ विश्व प्रकाशाभिधयदु तोतलू ताव भूकूटविचारणं च ॥ ॥ अथ लग्नादीनां विचारणा ॥ वसि
ष्ठः ॥ शुक्ल द्वितीयादितुये चरुष्म पक्षे दशम्यं गताः प्रशस्ताः ॥ तास्वष्टमी स्कंदगणेशदुर्गाश्चतुर्दशी चापि
तिथिर्विवर्त्या ॥ १ ॥ वाराः प्रशस्ताः शुभस्वेचराणां सूर्यार्कवारो खलु मध्यमोत् ॥ त्याज्यः सदा भूमिसु
तस्य वारः कामार्क तिथ्यो रपितो प्रदोषो ॥ २ ॥ तिस्त्रोत्तरामूलमघांत्यमेत्र प्रदेशं चार्कसमीरभेषु ॥ त
दाप्रशस्तः खलुकन्यकानां पाणिग्रहो वेधविवर्जितेषु ॥ ३ ॥ सर्वे धृतो विश्वि रथातिगंडुः सपातयोगः प
रिघार्धमाष्ठघांतिस्त्राष्टकाश्चोक्तनिर्गदोषाः ॥ सर्वत्रवर्त्याः खलु मंगलेषु ॥ ४ ॥ बलेन नार्यो रिभजीवय
श्चतारेंदुवीये सुदिने लुलुग्ने ॥ पंचेष्टिके के दुसरे ज्यमुख्येर्तामिन्न शुद्धो हिमदीधितेश्च ॥ ५ ॥ दारीतवधु

द्विं ज देवताद्याविष्टिविनात्यकरणं प्रशस्तं ॥ नक्षत्रतुल्यं फलमादुरार्याः क्षणेषु नक्षत्रपसंहितेषु ॥ ६ ॥
 यात्रार्कगुर्वैरिषिनेधनांत्यजन्मादिदुःखानगयोर्दुयोर्वा ॥ एकस्थपूजामपितत्रपाणिग्रहंकुर्ग्रहस्युसम्य
 क् ॥ ७ ॥ पराशरः ॥ याचञ्जीवंकन्याभर्तासहनियुज्यतेदुःखंपश्चादामपरोगेरश्विन्यांयातिपंचत्वं ॥ १ ॥ या
 म्येषद्रुमासैवैध्वयंयातिनिर्धनत्वंच ॥ धनकनकभूषणयुतापाणिग्रहणेवृत्तौच ॥ २ ॥ उययुज्यतेच
 पश्चात्षष्ठेदेयातिपंचत्वं ॥ प्राजापत्येषुसुभगापतिव्रतामानिनीप्रियोभर्तुः ॥ ३ ॥ शुचिरनुकूलाभर्तुः
 प्रियंचदासोमदेवतेकन्या ॥ आर्द्रापाणिग्रहणेवर्षेणेकेनयातिपंचत्वं ॥ ४ ॥ त्रिभिरव्येरादित्येकन्यासमु
 च्चेतिमन्यं ॥ अब्दचतुष्कात्कन्याकुलवद्वेषिणीभवतिपुष्य ॥ ५ ॥ आश्लेषास्वपिकन्यापाणिग्रहणेसमेत्य
 भर्तारं ॥ सप्तभिरव्येभिर्द्विन्यादथकुलदात्वंसमाप्नोति ॥ ६ ॥ भवतित्रिवर्गयुक्तापिन्येपाणिग्रहोहसंप्राप्ते ॥

भाग्येसूतसोभाग्यंदासीत्प्रयातिनिर्भयाकन्या ॥७॥ अथेकेतिकान्तेपतिसरणंप्राप्नुयाच्चेवं ॥ व्यपगत
शोकाशुभगाभोगवतीसुप्रजाःप्रियाभर्तुः ॥८॥ अर्यम्णेशशियुक्तेकन्यावर्षद्वयेनीते ॥ दूस्तेपाणिग्रह
णंसमेत्यकन्यापतिप्रतानित्यं ॥९॥ आत्मप्राणवियोगमवाप्नुयात्कन्यकावाव्यत ॥ अथवाशीलभ्रंशं
त्वाष्ट्रेप्राप्नोतिवादिभ्यः ॥१०॥ स्वातोधर्मसमेतापतिदयिताबंधुबहुभासाश्वी ॥ तं द्वाग्नारख्येकन्याश्वीधि
भ्रष्टाप्रायातिपतिमन्यं ॥११॥ अथचतुष्केमेत्रेकन्याप्राप्नुयाद्दूमसौख्यं ॥ भर्तुरवज्ञांशुत्वाद्दुःखान्यनुभू
यश्शक्रभेकन्या ॥१२॥ दृशमेत्रेवैधव्यंप्रयातियद्दामेनमृतामूले ॥ सधनासाश्वीत्युरतिप्रियतमाप्रह
ृत् ॥१३॥ अशुचिरमाचारादासरतायान्यमेतिभर्तारं ॥ अथद्वयेनकन्यातेयासापूर्वाषादासु ॥१४॥
विदधातिवैश्वदेवेभर्तुर्वित्तंचगुरुज्ञनामृता ॥ पाणिग्रहमुपनीतेश्रवणेनैकेनसारंमनीते ॥१५॥

विभ्रष्टस्मृतिशोचामृत्युमुखंयातिवसुदेवे ॥ ईर्ष्यारोगेणदत्तायमसदनंयातिवारुणेपश्चात् ॥ अजेक
पदेकन्यादुःशुलादुर्भगादरिद्राच ॥ अहिर्बुध्न्येकन्यामणिकनकविभूषणंलभते ॥ १७ ॥ प्राप्नोतिशीत
शोचंषोश्मेशय्यासनीपकरणानि ॥ वैधृतिकेपरिणीताकन्याविकलाव्यंतीपाते ॥ विष्टीमरणंनित्यंमुभः
गाषट्स्वपिबरेषुकरणेषु ॥ श्रवकरणेः शुकनाद्यैर्ग्रहणाश्रवंमृत्युः ॥ २६ ॥ व्यासः ॥ शूनैश्वरहितेप्राप्ते
यदारिक्तातिथिर्भवेत् ॥ तस्मिन्निवाहिताकन्यापतिसंततिवर्धनी ॥ २७ ॥ मुक्तावर्त्या ॥ मेषेकुमारेषुनुरक्त
विज्ञाविहीनवित्रागविंगोत्रताच ॥ कुलदूयानंदकरीचयुग्मेकुलीरलग्नाकुलटानृशंसा ॥ १ ॥ दूरोप्रसू
तासहृदापितुःपतिव्रताचश्वशुरस्यपद्ये ॥ रूपाभिमानार्थवतीतुलायांतथाकृत्निक्रंदतिनित्यम
खिरा ॥ २ ॥ धनुषीकुलटातत्पूर्वोधिसतीत्यपरेजगुर्गघटप्रषेष्टकन्यासक्ताज्ञरामुपगच्छति ॥

पंचपाणिग्रहेदोषावर्जनीयाः प्रयत्नतः। दारिद्र्यमरणं व्याधिः पुंश्चल्यमनपत्यता ॥३१॥ वसिष्ठः। शुभर्तका
मेषनवांशके स्यात्पुष्यंशके शापसुशिलयुक्ता धनान्विता ॥ तुलांशके पुत्रवती तृतीये कुलीरकांशे कुलटाप्य
जस्रं ॥ १ ॥ सिंहांशके शूरापत्तमंदिररुका कन्यांशके वित्तयुता सुशीला ॥ तुलांशके सर्वगुणास्य दासाकीटांशके नि
खतरा विशीला ॥ चापांशकाद्ये वनितो द्वितीये भागे न्यसक्ता मलिनी गदाद्या ॥ त्रिः स्वाम्गांशे वनिता घटां
शे व भर्तृका योगवतां धिशीर्षा ॥ ३ ॥ मीनांशके भर्तृकतार्थहीना शुभग्रहे युक्ता निरीक्षितापि ॥ तस्मात्संदे
वोक्तनवांशकेषु कुर्याद्दुःखादेगुणसंप्रवृद्धौ ॥ ४ ॥ ३५ ॥ नारदः ॥ अस्तगानीचगाशुत्रुराशिगाश्वापराक्षिताः
नडाक्ताः स्वफलेदातुं दानमश्रोत्रिये यथा ॥ १ ॥ ३६ ॥ वसिष्ठः ॥ वृद्धत्वमिंद्रोस्त्रिदिनां दिनाथं बालत्वमस्तत्वमद्
द्वयं च ॥ अस्ते विधीमत्यमुपैत कन्या बाले न्यसक्ता विधवा च वृद्धे ॥ १ ॥ येनोक्तमैकं दिवसं शिशुत्वमित्येवार्हे

मेषु वेधं विवर्जयेत् ॥ ४५ ॥ शुक्रेण गुरणा वापि संयुक्तं लग्नमेव वा । दश दोषसमायुक्तं मपि लग्नं शुभावहं ॥ ४६ ॥
 अथ महस्फुलं । कुरुः । कुर्याद्विवाहं पूर्वाण्डे तद्गुणैः तु गोणतः । अर्धरात्रं विनारात्रौ सर्वे शेषेषु सर्वतः ॥ ४७ ॥
 अत्रिः । मुख्यो विवाहो पूर्वाण्डे मध्यान्धे चोत्तमोत्तमः । निशायां मध्यमोत्तमः अपराण्डे तु गर्हितः ॥ ४८ ॥ अथा
 भित्तिमुद्वृत्तं फलं । तिष्ठन्मध्यं दिने कौस्तुभं दलकमले ग्रामवेश्मप्रवेशे गेदारं भंशुभानां मुपनयेन समावर्तनो
 द्वादशकालः । सर्वशोहं त्यरिष्टं नवतिथिकरणं क्रूरलग्नं च सर्वपात्रोद्गाहव्रतादो भवति द्विविजयं सभिन्नित
 रक्षणेपि ॥ ४९ ॥ विष्टिर्व्यतीपातभ्रतोश्च दोषं सर्वग्रहोत्पातविदूषितांश्च ॥ मध्यान्धको दीप्तसदस्वरश्मिर्निहं
 ति दोषान् भित्तिव्यदिष्टिः ॥ ५० ॥ अभिन्निघ्नो गेप्राप्ते मध्यं दिनं गेदिनाधिपतो ॥ चक्रेण चक्रपाणिः समस्त
 दोषान्निहंत्याशु ॥ ५१ ॥ मध्यं दिनं गते भानो मुद्वृत्ते भित्तिदाहयः प्रोष्ठमः सर्वदोषघ्नस्त्वथकारं यथाविधिः

सर्वदोषेष्विन्दुमुख्यं सर्ववर्णेषु सर्वदा ॥ अभित्तिस्सर्वदोषघ्नोद्गिरित्यक्षरद्वयं ॥ ५३ ॥ गोधूलिकृतं । गोरेणु
 व्यापृताशां कनकगिरिगुहां सूर्यरश्मिप्रवेशेदृष्ट्वा संध्यानुकूले गगन इदं गणं किंचिदुद्दिष्टमानं ॥ सर्वशोद
 यरिषं नचतिथिकरणं कृशलग्नं च सर्वं यात्रोद्ग्राह्यतां हो भवति द्विविज्ञेयं सर्वकार्येषु सिद्धिं ॥ ५४ ॥ नता
 रा नचलग्नयोगानविष्टिरिन्दुर्नतिथिश्चैव प्रदाथ ॥ रवौ प्रसंने स्तमिते प्रशस्ते गोधूलिकृतं बहुकार्यसिद्धिः
 ॥ ५५ ॥ हो च ने गोधूलिं त्रिविधं च दंति मुनयो नारी विवादादिके हे मंते शिशिरे प्रयाति मृदुतीपिंडीरुते भा
 स्करे ॥ श्रीष्वेर्धास्तिमिते व संत समये भानोर्गते दृश्यतां सूर्यं चास्तमुषागते भगवति प्राच्यदशरत्नालयो
 ५६ ॥ ~~अथ~~ अथामले ॥ मध्याह्न्यधिकं विवाहसमयेने छंति कर्णाकाः पांड्याः केरलमालवश्च मगधाः पु
 र्वाण्डकालं तथा ॥ सिंधुर्बर्बरश्चरसेनविषयौरात्रौ तथा मंगलं गंगानामेदं कौरवाः परिणयने छंति गोधूलि
 यु ॥ ५७ ॥

२६

भङ्गीजनदिति विश्वप्रकाशसूक्तनाद्विचारणाः ॥ ॥ भगवते । गगर्चायवनाचार्ययोर्मतमवलं व्यारिष्ट
सूचकफलानि आरुभ्यते ॥ जन्मक्षमाद्यं दशमं च कर्मसांघातिकंषोरुशिकंपदिष्टं ॥ अष्टादशं सामुद्रयं विना
शं त्रैविंभं मानसं च विंशं ॥ षड्भान्यभुभकर्माण्येतानि विनाशदानित्तूनां ॥ यत्ते विशेषभानि तु देशोद्भवजा
निपट्टवस्थानि ॥ न च धि स्स्यानि न पाणां विनाशदान्येव सर्वकार्येषु ॥ अतएवास्विलविषये तूनव ज्योनि स
र्वदात्यर्थं । कृतमस्विलं जन्मनिभे विनाशमायातितकार्यं । कर्मणि कर्मविनाशं साद्यात्तक्षेत्रीरपीडास्या
त् ॥ गेगभयं समुद्राये चैनाशकभवे विनाशः स्यात् ॥ हृदयं भयं मानसभेदे कक्षेराजपीडास्यात् ॥ ५ ॥
जात्यक्षेत्रीजातिभयं निषेकक्षेत्राजनाशस्यात् ॥ क्रूराधरवरनिदूने शेषुरभे प्रभूतपीडास्यात् ॥ जन्म
निधिक्षेयस्य ग्रहणोत्पानाद्भवति तस्यैवं ॥ ग्रहयज्ञैरेभिषेकैर्होमैर्दानैः प्रशमनं याति ॥ ७ ॥ जन्मक्षेपोगो

प्र.
३

यस्य ग्रहो ग्रहेण विहन्यते पंचविधोक्त्या वा ॥ मासेन मृत्युं प्रवदंति तस्य गार्गादिमुख्या मुनयो न रस्य ॥ ८ ॥
 कर्मक्षर्गो यस्य ग्रहो ग्रहेण निहन्यते पंचविधोक्त्या वा ॥ मासेन मृत्युं प्रवदंति तस्य मासद्वये न त्रिदिनाधि
 केन ॥ चतुःपदाच्चापि सरीसृपादुामागप्रपन्नस्य न रस्य तस्य ॥ ९ ॥ सांघातिकस्तुस्त्रिभिरेव मासे मासैर्दि
 नैः पंचभिरेव धत्ते ॥ मृत्युगतेन स्वग्रहाश्रितस्य न रस्य नूनं मुनिवाक्यमेतत् ॥ १० ॥ मासेश्चतुर्भिश्चितथोदय
 क्षत्रास्त्रेण मृत्युं प्रददाति पुंसां ॥ विषेण वा धंधनकेन वा पस्वयं विनश्येदपि देवराजः ॥ ११ ॥ वेनाशिकस्तुः
 प्रददाति मृत्युं क्षतां नरो गेण वुभुक्षिताद्वा ॥ दिनैस्त्रिभिः पंचभिरेव धत्ते विदेवा संसृज्य न रस्य नूनं ॥ १२ ॥
 मृत्युं तथा मानसगोनराणां मासेश्चतुर्भिर्विदधाति खेटः ॥ जन्मक्षर्गो वा दिवसाधिनाथो कर्मक्षर्गो भूमिज
 रात्रिनाथो ॥ १३ ॥ मृत्युस्तथाशुभ्रुत्तोनरोथः संपाद्यते द्वादशराशिमध्ये ॥ कर्मक्षर्गो वा दिवसाधिनाथः

सं घानिकुण्डोऽशिशुभूमिपुत्रौ ॥१४॥ मृत्युस्तथातस्य भवेन्नरस्य मासस्य मध्ये कथितो मुनीन्द्रैः ॥ विवादेऽपि
सर्वविचारणीयं ॥ जन्मताराः दिनकूटश्च । जन्मसंपत्द्रुपक्षे सप्रत्यरिः साधकोर्बधः ॥ मैत्रं परममैवं च जन्म
भात्रिः पुनः पुनः ॥ स्त्रियो वै जन्मताराया विपत्प्रत्यरिने धनाः । पर्याये प्रथमे चः पर्याद्वितीयाद्याश्चतुश्चयः
पदांताद्यास्तृतीये तु सर्वास्ताराश्च शोभनाः ॥ आद्यं शं विपदाख्ये प्रत्यरो च चतुर्थकं ॥ वधारख्ये च तृतीयां
शं विनाशोपाः शुभावदाः ॥ व्याधिं विपत्युत्सं विद्यात् जन्मभाद्रुपत्स्त्रियः । प्रत्यरो धननाशः स्यात्प्रीतिनाशो
धनक्षयः । कर्तृक्षाद्रुपदाख्ये कर्म किं विक्षयं ब्रजेत् ॥ प्रत्यरे विपदाः ॥ स्वस्व्याद्रुधर्षे व्याधिनाहतिः । आ
धानाद्रुपदाख्ये र्शं आरोग्यं लभते सदा ॥ प्रत्यरे बुद्धरोगी स्याद्रुधर्षे पुष्टिर्बुद्धवेत् ॥ शकं गुडं चैलवणं
सतिलं कांचनं क्रमात् ॥ दद्यादाञ्चै विपत्तौ च प्रत्यरे वधेशुभं ॥ पंचपाणिग्रहे दोषावर्तनीयाः प्रयत्नतः

वि.

४४

दारिद्र्यनिधनेष्वधिःपुंश्वत्यमनपत्यता ॥ एकराशौद्रिनक्षत्रेपुंता रामथमाभवेत् ॥ अतीवशोभनाप्रोक्तास्त्री
 तागचेद्रिनश्यति ॥ भवनद्वययुक्तेर्हे पूर्वपुंसांशुभावहं ॥ यश्चाद्भागंतथास्त्रीणां त्यत्यमस्तुविनाशरुत् ॥
 वर्यान्व्याद्गर्गः ॥ एकराशौद्रिनक्षत्रेकृत्तिकायाम्यतारके ॥ धनिष्ठागततारेचपुष्याश्लेषेचवर्जयेत् ॥ अ
 थशुभं ॥ रोहिण्याद्गामघेद्राग्निनिष्यश्रवणर्षोष्मभं ॥ अहिर्बुध्न्यस्तथाष्टौचशुभंभवतिनान्यथैति ॥
 विधिरुत्ते ॥ अज्ञेकभास्मिन्नवसुद्रुदेवप्रभंजनात्यार्कभुजंगभास्मि ॥ मुकुंदजीवांतनुभातिनूनंशुभानियोषि
 न्नरत्नभैके ॥ एवंचसतिभरणीरोहिणीआर्द्रापुष्याश्लेषामघास्वातीविशाखानराधाश्रवणधनिष्ठापू
 र्वाभाद्रोत्तराभाद्ररेवतीद्येतेषुपंचदशशुभेषुस्त्रीपुंसयोर्नक्षत्रेस्येपिशुभंभवतीत्यर्थः ॥ केचनआर्द्रापू
 ष्यमघाःवर्जयंति ॥ दंपत्योरेकनक्षत्रेभिन्नपादेशुभावहं ॥ दंपत्योरेकपादेतुवर्षतिमरणंध्रुवेइतिविशो
 षः ॥

अथ वैधवेनाशिकेविशेषताराः ॥ सापान्निवायुसौर्येचच्चित्राण्योमैत्रवासवौ ॥ सुचयाम्पोवारुणागतीवध
विनाशिकेमृतिः ॥ भाग्येदेनावर्कमूलेनेधन्यंबुध्यसामयोः ॥ सूर्याविशगखा ॥ अथवधवेनाशिकेशुभताराः
अर्यसां देभाग्यमैत्रेचित्रातिष्योमुखप्रदौ ॥ हस्तादित्योवंशरुधिरस्तनाशंत्येष्टवारुणौ ॥ ब्रह्माज्ञपादौपै
थ्याज्ञोबहुपुत्रत्वमाप्नुयात् ॥ अश्वदित्योमनुद्वेष्टयोस्त्रीप्रसूतिसम्भुते ॥ वोष्मवेश्वेतुभोगःस्यासंपन्न
त्ताज्ञपादके ॥ वधवेनंयोगेतुफलंकोशिकवोदितमिति ॥ इतिवधवेनाशिक्षयोगफलानि ॥ अथतरपुत्रवि
धिः ॥ मत्स्यपुराणे ॥ दशकूपसमावापिदशवापीसमोद्भूतः ॥ दशभूदसमः पुत्रोदशपुत्रसमोद्भूतः ॥ नंदिपुं
राणे ॥ तरपुत्रंतुयः कुर्याद्विधिवद्विहसंनिधौ ॥ समहापातकेरुक्तः समुद्रुत्यकुलत्रयं ॥ नरकेभ्योनरो
यातिप्रजापतिपुरंभुभं ॥ स्कां दे । संत्येवंपुत्रमहिषाभूमीरुदसुतस्तवं ॥ श्रुत्वापतिंत्रिलोकेशमिदमा

दूपतिव्रता ॥ भावे छे देनविधिनाविधिनासारसागरा ॥ पुत्रप्रतिकृतिर्दृष्टः क्रियतेचंद्रभूषणा ॥ सलीलासि
तिसर्वज्ञं प्रच्छंती विधिमुत्तमं ॥ महादेवो महादेवीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ इति नागेंद्रनासोरनागेंद्रगतिगासि
नि ॥ शृणुष्वेनविधिनागृह्यते वनितः शुभः ॥ अचनितो रक्षः ॥ पुत्रार्थं वै भूमिरुदंगृहीष्यामीति पावती
॥ सोपवासा भवेनारी शुचिवस्त्राशुचिव्रता ॥ यदा त्वेवं सदस्त्रांशो वसुशृंगगते रवौ ॥ इदिते विमले वापि
नार्थे दाविंदुसंनिभे ॥ विप्रानामंत्रैत्रये द्वात्रोपावनात्वेद्वादिनः ॥ रात्रिं भूतुय्ययानीत्वा सावितर्युदिते सति
॥ भक्ष्यभोज्यं समादाय व्रजेद्यत्र भवेत्तरुः ॥ तत्र स्तंभ्रापयित्वा तु त्वित्तो वंरयेत्ततः ॥ तेभ्यो नुज्ञां गृहीत्वा तु
तं तं स्तंभ्रापयति ॥ भूमिदेवसमक्षं वै गृह्णीयात्तनयं प्रिये ॥ अनेन विधिना यस्तु गृहीततरुपुत्रकः ॥ पि
त्राणां निरयस्मानामथु धारां सवर्षति ॥ पुत्राणां च नृते वापि पीनश्रोणिपयोधरे ॥ एका भूमि नुदः श्रेष्ठः

पुत्रलेकल्पितः कृतं ॥ अलं चकारसंहृष्टाश्चलंकारैः पृथग्विधैः ॥ आमृताकेशपर्यन्तमशोकंचसत्प्रियंगं
धपुण्यादिभिः सम्यक्कृतथावासोयुगेनच ॥ वासयामासलोकानांजनश्चप्रीणयेत्तदा ॥ आचार्यब्रह्मवि
प्रेभ्योदत्ताभोजनदक्षिणाया ॥ आचार्यायविशेषेणवस्त्रंधेनुद्विण्णकं ॥ ॥ ब्रह्मवैवर्ते ॥ श्रीभगवानुवाच
॥ अतः परंप्रवक्ष्यामिर्श्वस्योद्यापनंविधिं ॥ अपुत्रायाः पुरापोथ्यपार्वत्यामंदराचले ॥ अशोकः शोकशम
नः पुत्रलेपरिकल्पितः ॥ ॥ जातकर्माट्टकास्तस्ययाः क्रियाः किलबुद्धिमान् ॥ चकारस्त्रीपुराणाक्ताः शृणुष्व
त्वं युधिष्ठिर ॥ तरुवालोतथैवांबुदसंनिभः ॥ शीतवातातपसद्ः संस्कार्यस्तरुणस्तरुः ॥ श्रीनामाकंदकः
कुंजः कीदृखातः सकोटरः ॥ नोद्ग्राण्यः पारुपः सर्वेशुष्टानापोनसंमतः ॥ आलवालेसुविहितेशुभेवार्थ
चतुष्कके ॥ शोधयित्वातुतंदेशंसुलिस्कारयेत्ततः ॥ उद्यापनंततोश्वथवृक्षादीनांप्रशस्यते ॥ शुभेहि

विप्रकथितेयदनक्षत्रसंयुते ॥ पताकायैः रूतं वृक्षं पूर्वेद्युरधिवासयेत् ॥ रक्तवस्त्रैः समांसाद्य रक्तसूत्रेण च
ष्टयेत् ॥ पिशातेः स्नायीतं स्वर्णसर्वेष्वध्यश्च पादपं ॥ स्थापयेत्तत्र कलशांश्चतुर्दिक्षुश्चक्षणः ॥ पद्मवालं रु
तमुखान्मितचंद्रनचर्चिताम् ॥ सितवासोयुगुंताः समाव्यारक्तैः लगर्भिणः ॥ मूलविन्यस्तकलशांस्तसू
त्रावगुंठिताः ॥ रक्तपीतासितछेदचर्चिताः सुमनोरमाः ॥ कलधौतमयापत्रफलादिदृशपंचच ॥ ताम्रपात्रे
सवीजातिसरलान्यधिवासयेत् ॥ इंद्रादिलोकपालानां तन्त्रैर्मंत्रविद्वुरः ॥ तूर्यमंगलघोषेण चतुर्दिक्षु न
येदिशां ॥ ततः प्रभाते विमले कुंडं रत्नासमेखलं ॥ यद्दयत्तविधानेन शांतिं कर्मसमारभेत् ॥ सुवर्णालं रूतात्
त्वाज्ञांस्तथात्वेदपागान ॥ चतुरोष्टोयथाशक्त्यावासोभिरभिपूजयेत् ॥ मातरः स्थापयित्वा तु पूजयेत्कुसु
माक्षतैः ॥ याज्ञान्तादृतिमंत्रैस्तु वृक्षं तत्राभिमंत्रयेत् ॥ पुरुषसूक्तैर्वारुणैश्च आपोद्देरण्यपावने ॥ रुद्रवि

हमु ब्रह्ममंत्रैरभिषिञ्चेत्तरुं पुनः ॥ अथ गित्वा चरुं सम्यक्पुष्यसाथपरिप्लुतं ॥ तिलाज्ययवहोमः स्यात्तुष्टिपुष्टि
करः सदा ॥ याज्ञाता इति मंत्रैस्तु होमयेतु यथाविधि ॥ त्रुह्योऽङ्घ्रिहमु मंत्रेण ज्ञातमष्टोत्तरं तथा ॥ होमये ज्ञातकर्मा
दिगोदानं यावदेव तु ॥ पादपक्ष्मपश्चित्वा तु समंत्रैस्तीर्थवारिभिः ॥ ज्ञातकर्मनामकर्मभंनप्राशनमेव च ॥ सु
वर्णसूच्याकर्तव्यं कर्णवेधं विधानतः ॥ ज्ञातरूपं ज्ञरेणाथ चूडाकर्म यथाक्रमं ॥ स्वर्णोपवीतमाध्यायवास
सीपरिधापयेत् ॥ बध्नीयान्मेखलां मौंजीमङ्गिनंदं इमेव च ॥ स्नत्वा चैतदशौषेण कुर्याद्गोदानमंगलं ॥ विवाहं
केचिद्विच्छंति माध्ववीलतया सह ॥ मालत्या सह सल्लत्या जंबुकसंग्गात्मलं विदुः ॥ संस्कारैः सल्लतस्येव पादप
स्य यथार्थं च ॥ समावर्तनकं कर्म कुर्याद्देवाहिकंततः ॥ प्रायश्चित्तज्ञादुतीर्हत्वा शौषकं कर्म समापयेत् ॥ एषा प्रति
ष्ठा वा मोहमया तं वनि वेदिता ॥ यज्ञमानस्ततः स्नात्वा शुक्लवासास्ततः शुचिः ॥ सकाञ्चनेकास्य पात्रे एतत्पर्यं

सदक्षिणं ॥ दृष्ट्वा संकल्पविधि वदाचार्याय निवेदयेत् ॥ यालक्ष्मीर्यच्च मे दोस्थं स वंगिषु प्रतिष्ठितं ॥ तत्स
र्वं शुभमाशुभशुभ्रियमायुश्च वर्धयेति ॥ मूलतो ब्रह्मरूपाय मध्यरूपाय विष्णवे ॥ अग्रतः शिवरूपाय व
क्षराज्ञाय वै नमः ॥ आरात्ते अग्निरस्ति त्ति आरात्तं पूजयेत्तरुं ॥ पुंष्यां जलिसमादाय मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥
येशास्विनः शिखरिणां शिखरसा विरूपाये नंदनादिपुत्रतास्तरुषु प्रतिष्ठाः ॥ ये कामदाः सुरतरो रगकिन्नरा
णां ते मे न तस्य दुरितार्तिहरा भवंतु ॥ एतौ दृजा विधि वदन्न दृता दृतांशः पश्यंत्यवश्यविहितं हि मदीप्तिरंतः
त्वं वक्षपुत्रपरिकल्पमयो धृतोसि कायं स देव भवता मम पुत्रकार्यं ॥ अश्वत्थे रोनिष र्नामित्यादि च पत्रे
त्युनः ॥ इत्येवमुक्त्वा तं वक्षंस्पर्शयित्वा पुनः पुनः ॥ अंगादिति पठेत्तंत्रं त्वं जीवशरदां बहु ॥ ब्राह्मणानां तरो
दयादक्षिणा दृष्टमानसैः ॥ स्थापकाय शुभां धेनुं दत्त्वा कायं मिहोत्सवं ॥ दीनानाथ ज्ञानां च भोजनं

चानिवारितं ॥ इतरेषां तु दातव्यं संतुष्टेन च वाञ्छितं ॥ रूपं देहि जयं देहि भवान् भाग्यं तद्दातु मे ॥ पुत्रान् दे
हि धनं देहि सर्वां कामांश्च देहि मे ॥ शंनः प्राप्तिं घोषशान्तिं पठित्वा शुभं विवाचनं ॥ यज्ञमानं च संतोष्य ग
च्छेयुश्च यथाशुखं ॥ तत्र ये यज्ञमाना ययद्भूतं पूजनादिकं ॥ पात्रादिकं समादाय आचार्येथि गृहं नयेत्
॥ भूयसीदक्षिणां दद्याद्यथाविभवसारतः ॥ ज्ञातिबंधुजनैः सार्धं स्वयं भुञ्जीत कामतः ॥ अजीजनदि
ति ॥ विश्वप्रकाशे तस्मिन् विधिः ॥ ॥ अथ तृतीयमानुषीविवाहं कर्तुं तदा दायकं विवाहः कथ्यते ॥
तदुक्तं मत्स्ये ॥ अपारुत्य व्रणं चार्थं लक्षण्यांस्त्रियमुद्धहेत् ॥ एकान्तपितृदेवार्थं रत्यर्थं मपरं तु वा ॥ तृ
तीयं मानुषीने च चतुर्थेऽयः समुद्धहेत् ॥ तृतीयविवाहस्यामानुषीविषयत्वात्तदा अर्ककन्यामुद्धास्य
चतुर्थेऽमानुषीमुद्धहेत् ॥ तथा च शौनके ॥ तृतीये च विवाहे तु संप्राप्ते पुरुषस्य तु ॥ अर्कं विवाहं वक्ष्या

प्र.
६

मिमन्वादि मुनिसंमतं ॥ अर्कसंनिधिमागत्यतत्रस्वरूपादिवाचयेत् ॥ भूमिंप्रलेपितांशुं त्वारंगवल्यादिका
रयेत् ॥ पुण्याहवाचनंरुत्वाविवाहेचार्कसंनिधौ ॥ नांदीश्राद्धंप्रकुर्वीतद्विष्णवेनाष्टवर्गकं ॥ सोवर्णं प्रति
मां सोय्यंरुत्वावस्त्रादिवेष्टितां ॥ आचार्यवरयेत्याज्ञोवस्त्रमात्यादिभूषणैः ॥ स्वयंचालंरुत्तस्तदुत्स्रमात्या
दिभिःशुभैः ॥ अर्कंचप्रतिमांचैवगंधपुण्याक्षतादिभिः ॥ अर्कस्योत्तरदेशेतुसंदिहंतूपकव्ययेत् ॥ उत्तरेव
नादिकंरुत्वास्वाप्यबन्दिंयथाविधिः ॥ रुत्वात्यभागपर्यंतसमन्वारब्धएतया ॥ पूजयेन्मधुपर्कणंवरंवि
प्रस्यदस्ततः ॥ यतोपर्वीतं वस्त्रेचदहस्रकणादिभूषणं ॥ उष्मीयंगंधमात्यादिवरायास्मैप्रहापयेत् ॥ मधु
पर्कविवाहादिकुर्यादाचार्यएवहि ॥ स्वशास्त्रोक्तप्रकारेणमधुपर्कसमाचरेत् ॥ अर्कंप्रदक्षिणंकुर्यात्त
पेन्तत्रमिमंबुधः ॥ ममप्रीतिकरीचेयंपुरासृष्टापुरातनी ॥ अर्कजात्ररूपासृष्टाअस्माकंप्रतिर

२

क्षतु ॥ पुनः प्रदक्षिणां कुर्यान्मंत्रेणानेनमंत्रवित् ॥ नमस्तेमंगलेदेवि नमः सवितुरात्मने ॥ आदिमं रूप
यादेवीपत्नीत्वं मे इहागता ॥ पुनः प्रदक्षिणां कुर्वन्पुण्यां जलिमथापयेत् ॥ ततश्च कन्यावरणं त्रिपृष्वकुलमा
चरेत् ॥ आदित्यः सविता चार्कः पुत्रीपोत्री च नद्विका ॥ गोत्रं काश्यप इत्येकं सोके लोकिकमाचरेत् ॥ क
न्यावरणं त्रिभिर्दक्षिणां च यथाविधि ॥ कृत्वा परांत रंतत्रवाणिं पूर्वशुभाक्षतेः ॥ सुमुहूर्ते च र्वाक्षे
तस्वस्तिसूक्तमुदाहरन् ॥ ३ ॥ आर्गभिः सहितैः कुर्यादाचार्यप्रमुखैर्द्विजैः ॥ अथाचार्यसमाहूय विधिना त
न्मुखान्चितां ॥ प्रतिगृह्यततोद्गोमं गृह्योक्तविधिनाचरेदिति ॥ कन्यादानमंत्रमाहस एव ॥ अर्ककन्यामिसां
विप्रयथाशक्तिविभूषितां ॥ गोत्राय शर्मणे तु भ्यं दंतां विप्रसमाश्रयेति ॥ अथ चाद्यादुतीर्दद्यात्संगोभि
रनयेकया ॥ संगोभिर्गंगिरस इत्यस्यां गिराहृद्स्पतिस्त्रिष्टुप् ॥ संगोभिर्गंगिरसो नक्षमाणो भगव

वेदर्यमणानि नाय । तनो मित्रो नदंपती अनक्ति रूद्रस्य ते वा जयाशुंघ्रिवायो ॥ स्वा-यस्मेत्वाकामकामायेत्ये
कया चततः परं ॥ यस्मेत्वाकामकामाय वयं संम्राड्युजामहे ॥ तेः स्मभ्यं कामं दत्वाथेदं वं घृतं पिव स्वाहा ॥ ६
व्यलाभिश्च समस्ताभिव्याहृतीभिस्ततः परं ॥ ततः खिष्टं घृतं हुत्वा समित्संनदं न हुनेत् ॥ प्रायश्चित्तादिकं हुत्वा
शेषं कर्म समापयेत् ॥ अथ प्रार्थयेत् ॥ पुनः प्रदक्षिणां कृत्वा मंत्रमेतमुदाहरेत् ॥ मया कृतमिदं कर्म स्था
वरेषु तरायुणा ॥ अकपित्यानि नो देहेतत्सर्वं क्षंतुं मर्हसि ॥ इत्युक्त्वा शान्तिं सूक्तानि जप्त्वा तां विसृजेत्युनः ॥ गो
युगं दक्षिणां दद्यादाचार्याय च भक्तिः ॥ तद्दूस्त्रं प्रति मादीनि सर्वं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ स्वयं नूतन वस्त्राणि धुः
त्वापुण्याद्दमाचरेत् ॥ इतरेभ्योपि विप्रेभ्यो देयास्तत्र च दक्षिणा ॥ ततस्सुष्टो गृह्णं गत्वा भुंजीयाद्दुंधुभिः
सह ॥ चतुर्थं द्विसाहस्रं पंचमेन्द्रितसस्तदा ॥ अर्कप्रदेशं गत्वा च पूर्ववत्संप्रष्टेय च ॥ विसृज्याग्निं कंक

णं च मानुषीमुद्रा देवगमिति ॥ ॥ अज्ञानच्छीपुर्षोत्तमोयं श्रीविश्वनाथं श्रुतिकर्ममान्या ॥ विश्वप्रकाशभि
धपद्मोत्तमस्तुतावभूदकविवादकार्या ॥ इति विश्वप्रकाशे अर्कविवादविधिः ॥ अथ विवादादिमंगलकार्या
णि अवमतिथिस्पृशितुस्तसंक्रमणदिमासादिषु वर्जयेत् ॥ तदुक्तं ॥ यत्रैकः स्पृशति तिथिद्वयावसानां चार
श्वेदवमदिनंतदुक्तमायैः ॥ यः स्पर्शाद्भवति तिथिस्त्रयस्य चारणो गुरुः ॥ अवशिष्टं पूर्वाश्विनायास्यत्युप
भुक्तये ॥ अंतर्भाव्योषभुक्तांशं वक्रानंतरितस्तदा ॥ मासेर्दृशभिलुप्तसंबन्धसंज्ञातीरितः ॥ गार्गीः ॥ समंत्रजे
देवगुर्यंदातुभवेदतीचारगतिप्रलुप्तः ॥ दृशतिलुप्तोऽर्क इति प्रदिष्टः स्वसंहितायां च पितामहेन ॥ च्यवन
ः मासान्दर्शकाद्वावाप्रयुज्यगतेयंदाश्विमुपैति जीवः ॥ भुक्तेन पूर्वचपुनस्तदादिप्रलुप्तसंबन्धसंज्ञाद्वारा
ः ॥ यद्दिभवेदतिचारगतो गुरुर्न पुनरेति निज्ञप्रथममिति ॥ भवतिलुप्तसमाप्तषकुंभयोर्दृषभश्चिक

दूतो ३० पाततिथ्यां न्वितोधः स्त्रियुक्ताश्च रामाभ्र डोलांशु ७०३ युक्तात् युगांगौ ६५ रवाभावमोनस्तद्धोभ
 वेज्जीववारादिकोदूर्गणोयं ॥ इत्यदूर्गणमानीयमध्यसूर्यचंद्रावानयेत् यथा ॥ अदूर्गणोविश्व १३ गुणः त्रि
 खां के ६०३ भक्तेः फलेनोद्युगणो गवाद्यः ॥ रवितशुक्राः स्युरथात्तु रंदादंदांग ६५ लब्धेन कृत्वादिनाः ॥ इ
 तिरविः ॥ अथचंद्रः ॥ अह्रांगणः शक्र १५ गुणोविहीनः स्वात्यष्टिभागेन १७ लवाहिरिंदुः अदूर्गणात्वाभ्ररसा
 हृ ६०० भक्तादाप्तेन भागादिफलेनहीनः ॥ इतिचंद्रः ॥ अथभ्रवो ॥ दिशोगोयमाविश्वतुल्याः खे मर्क १० २९ ३२
 ० विधोखंदवोकाश्विनः पंचखाक्षाः ॥ ११० २९ ५ ५० ॥ इतिभ्रवसंयोजनेन मध्यसूर्यचंद्रोभवतः ॥ आभ्यांमध्य
 गत्यातिथ्यादिकुमानायेत्समगतिः ॥ ५६६ चमंग ७ ८० ३५ ॥ विरविचंद्रेत्यादिस्फुटतिथ्यादिव छेषं समानं ॥ एवं
 कृते अधिकमासः प्रकरो भवति ॥ इतिसिद्धं ॥ अथमूलसिधांतादिगणनया अधिकमासोनिर्णयते ॥ सोम
 सिधांत

सौर संवत्सरस्यांते मानेन शुश्रितेन तु ॥ एकादशगतिरिच्यंते दिनानि ११ भृगुनंदनं ॥ समाह्वये साष्टमासे
तस्मान्मासोतिरिच्यते ॥ स चाधिकमासकः प्रोक्तः सौम्यकर्मविगर्हितः ॥ सूर्यसिद्धांते आनश्रमः ॥ खच
तुष्कसमुद्राष्टकुपंच एविमासकाः ॥ ५१८४०००० एतान् युगविमासान् संस्थाप्यः षट्पन्दित्रिंशतांशो
कृतिथयश्चाधिमासकाः ॥ १५८३३३६ इति युगाधिमासे भागैरुते लब्ध्वा त्रिंशन्मासा भवति ॥ ३२ ॥ वृ
षे त्रिंशत्शतागुणितेषु पन्दित्र्यादिना भाजिते लब्ध्वा दशदशदिवसाः पुनस्तच्छेषा ६० गुणितेनैव भाजितोति
स्त्रोध ३ पुनः ६० गुणितेनैव भा ०५५ विघटिकाः ३२१६ ३५५ ततोद्वात्रिंशन्मासमात्रेणाधिमासपूरणं
न भवति ॥ सौर संवत्सरस्यांते इत्यस्यायमर्थः ॥ सौर संवत्सरे द्वादश १२ भिर्गुणिते मासा भवन्ति तेषु मासेषु
युगाधिमासे १५९३३३६ गुणितेषु युगसौरमासे ५१८४०००० भाजितेषु लब्ध्वा एकादशदिनानि ११ भवन्ति ॥

तच्छेषे ३३६०९१० षष्ट्या ६० गुणिते युगसौरे भाजिते लब्धं ३। पुनस्तच्छेषे ४५९३०५० षष्ट्या ६० गुणि
ते तेरेव भाजिते त्रिपंचाशत्पलानि ५३ पुनः पुनः षष्ट्या ६० गु. युगसौरे भाजिते लब्धं २४ विपलानि। एवं द्वि
ती यवर्षे दिनादि ११। ३। ५। ३। २४। वर्षद्वयं मिलित्वा दिन २२। ०४६। ४६। एवं च एकस्मिन् सौरमासे युगाधिमासे
गु. युगसौरमासे भा. लब्धं दिनस्थाने। शून्यं - तच्छेषे ६० गु. युगसौरभा. एकोनविंशति १९ भाज्यः। तच्छेषे
६० गु. पुनस्तैरेव भा. लब्धं २० विनाद्वयः। एवमन्यत्रापि। एवं च सामाष्टकस्य सप्तदिनानि २२ घटिकाः ३५ प
लानि ०। २२। ३५। एवं द्वात्रिंशद्द्विमासांते चांद्रमानेन एकोनत्रिंशद्विंशसाः ३० घटिकाः २३ पलानि २४ द्वि
पलानि। २३। ३०। २३। २४। प्रतिदिनमेकाघटिका पंचाशत्पलानि। ३६ द्विपलानि १। ५०। ३६। एवं षोडशसौर
दिनानामेकोनत्रिंशत् २९ घटिकाः २३ पलानि २३ विपलान्यहो। ६। एवं षोडशदिनोत्तर ३२ द्वात्रिमासां

ते २१ आदिनानि २० एकोनषष्टि घटिका द्वापंचाशत्यत्नानि ५२ विपत्नानि ३२ सौर घटिकांते चांद्र रश्मिरेकं
पत्नं १ विपत्नानि ५० तद्विपत्नान्यष्टत्रिंशत् ३६ एवमितरत्रापि ॥ एवं च घटिकात्रयस्य ५५ पत्नानां चांते विपत्ना
नि ७ सप्त । तद्विपत्ना २६ तिः एवं पंचाशत्यत्नाधिक घटिकात्रयाधिक १६ दिनोत्तर ३२ मासांते चांद्र ३० दिनात्प
काधिमासेन सदृषष्टिदिनात्मको मासो भवतीति ॥ ६० ॥ अधिकमासोत्पत्तिप्रकारः कथ्यते सूर्यसिद्धांतोक्त
प्रकारेण । वसुधैष्टादिरूपां कसप्ताद्रितथयो युगे ॥ १५७ ॥ ६१ ॥ एतान् युगसावनदिवसानं संख्याप्यतत्रै
वोक्तैः ॥ युगे सूर्यतशुक्राणां स्वचतुष्करदाणवाः १३२००० एते युगसौरवर्षे भागिलब्धं ३६५ दिवसाः घ-१५
विघटिकाः ३१ तद्विपत्नानि ३१ एकस्मिन्सौरदिनसमूहे द्वादशभिर्भाजिते लब्धं एकस्मिन्सौरमासे दिवसाः ३०
नाद्यः २६ प-१० वि- ३० वसुधैष्टादिरूपां कसप्ताद्रितथयो युगे ॥ एतत्संख्याकान् भूवासरात्संस्थाप्य

वसुधैव कुटुम्बकम् इत्येतेषु युगवेदाविधोः समाः ॥ ४५५२७८२८ ॥ एतत्संख्याकेर्युगचांद्रवर्षेर्भागो लब्धः ॥ एकस्मिन् चां
द्रवर्षे चांद्रादिवसा ३५४ नाड्यः २२ षट्त्रिंशद्विंशति २४ एतस्मिन् चांद्रादिवसादिसमूहे द्वादशभिर्भाजिते १२ लब्धः ॥ चां
द्रमासेदिवसाः २८ नाड्यः ३१ पञ्चविंशति २७ विंशति ३० एवं प्रतिमाससमुत्पन्नेधिके पञ्च पञ्चाशत्पलाधिकघटिका
त्रयाधिकषोडशदिवसोत्तरद्वान्त्रिंशन्मासानंतरमधिमासः पतति ॥ तथा सिद्धांतशिरोमणे ॥ अधिमासोत्त
रपञ्चमासः ॥ चांद्रोत्तरेण हता तु चांद्राद्वाससोर्देहानैर्दलाद्यैः ॥ ३२ ॥ १६ ॥ ३५५ ॥ मासेर्भवेच्चांद्रमसोधि
मासः कृत्येपि कृत्या अनुपाततोतः ॥ सौरान्मासादेर्देवः स्यात्तु घीयान्नयस्मान्तस्मात्संख्ययातेधिकास्युः ॥ चां
द्राः कृत्ये सौरचांद्रांतरायेमासांस्तत्तैस्तेधिमासाः प्रदिष्टाः ॥ अत्र द्वितीयः श्लोकस्तत्र प्रथमा व्याख्यायते ॥
सौरान्मासान् ऐंद्रवोमासो यतो लघुः अतः कारणान् कृत्ये सौरमाससंस्थायाः चांद्रमाससंख्या अधिः

का भवन्ति ॥ यथा धान्यराशिमानेषु शेरद्वारमितेषु शेरिकाद्वारमिति ॥ अधिका भवतीति बालकैरपि बुध्य
ते तथा यावन्तश्चांद्रमासाः कल्पे अधिका भवन्ति ॥ तसंख्या अधिमाससंख्या ततः कल्पिता ॥ तत्र कियद्भिस्सो
रेरेकोधिमासो भवतीति ॥ उच्यते ॥ प्रथमश्लोकः चांद्रानुसारेण हतान्नु चांद्रादिति ॥ सौरमासकुदिनेभ्यः चां
द्रमासकुदिनेषु शोधितेषु शोषं दिनस्थानेषु पूर्णं १ अधश्चतुःपंचाशत् घटिका २५२ १५ पलानि ३० द्विपलानिसा
च यवानि ॥ एकस्मिन्सोरे मासे इदं सौरचांद्रान्तरं कुदिनात्मकं ॥ युगस्यादावेकस्मिन्सोरे मासे दशान्तं प्राप्ते सति
एकश्चांद्रो मासः पूर्णततश्चतुःपंचाशत् घटिकाभिः सावयवाभिर्मथ्याकस्य एष भसंक्रांतिः ॥ एवं त्रिग
णचतुर्गुणादिभिः कर्कसंक्रांत्यादयो भवन्ति ॥ एवं संक्रांतिरग्रतो ग्रतो ग्राति पुनर्दशान्तं प्राप्नोति ॥ तदागत
चांद्रमासेभ्यः सौरा एवर्तना भवन्ति ॥ यदि संक्रांतिर्दशान्तमतिक्रम्या ग्रतो ग्राति ॥ तदा अनुयाते च यावन्तः सौ

प्र.
१४

रमासाभवन्ति। तावादिरेकोधिमासयत्नः॥ तत्रानुपातःयश्चतेनसौरचांद्रांतरेणकुदिनात्मकेन॥५४।२७
 ।३२।१६।३।५५॥ तदाचांद्रमासांतःयातिभिःकुदिनेः२६।३३।५०। ७कियन्तरिति॥ फलंसूर्यमासा
 : ३२।१६।३।५५॥ ॥ अथयुगाधिमासैर्युगसौरमासालभ्यन्ते॥ तदाएकेनकियद्द्विरिति॥ फलंतावतएवसौ
 रमासालभ्यन्ते॥ एतावद्भिःसौरमासैः ३२।१६।३।५५। एकश्चांद्रमासोधिकोभवति। अतएवाधिमासस्यचांद्र
 त्वं। कल्पेपिकल्प्याअनुपाततोतरुतिसुगमः। चांद्रमासस्यदिवसेरूनीकृतेनसौरमासदिवससमूहेनविपला
 त्मकेन१९६०। हृतातविभक्तातचांद्रमासस्यदिनानिपलानि ६३०८।६०७। विपलात्मकेनहृतादिभक्तातलः
 ष्ठेर्दशनेर्द्वान्निर्वा-सौरमासैः दलाद्यैः पंचपंचाशत्यलानिधिकघटिकात्रयाधिकषोडशदिवससहितैर्मासै
 रेकोपततीतिप्रथमश्लोकस्यसंक्षिप्तार्थः॥ ३२।१६।३।५५॥ अधिमासपातेचिन्हमुक्तं ब्रह्मसिद्धांते॥ य

महायुगाधिमासशेषवांतरं कर्तव्यं शिष्टात् ॥ महायुगाधिमासे १५९३३३६६ भक्तात्फलं लब्धं तदेकमेकं युक्तं कर्त-
व्यं ॥ तेषामासाः तेषामेव पुनः रवित्रिंशत्ता ३० गणिते युगाधिमासे १५९३३६६ भक्तेर्लब्धं दिनादिकं ॥ वर्तमानदिष्ट-
कालात्तावत्तिमासे अधिमासो ज्ञातव्यः ॥ स तु ६० दिवसात्मकः यदि निःशेषः युगार्कमासाः अधिशेषयोरंतरं मा-
सः निःशेषः स्यात् ॥ तदा फाल्गुनोधिमास स्यात् ॥ सोपि ६० दिनात्मकः ॥ शुद्धपापार्थयुगित्यर्थः ॥ ॥ अथ
सूर्यसिद्धांतानुसारेण गणितक्रमेण अधिमासानयनप्रकारः कथ्यते ॥ सूर्याब्दसंख्यया ज्ञेया कृतस्यांते
गता अमी ॥ खचतुष्कयमांश्चाग्निशरं ध्रनिशाकराः १५९३३०००० एते कृतयुगस्यांते सृष्टिगताब्दाः ॥ त्रै-
ताहापरकलिगताप्रमाणेन संयुक्ताः स्वैहकालाब्दा भवन्ति ॥ सृष्टिगताब्दा कृत्यगताब्दा कलिगतताब्दासं-
ख्याद्गणमानयेत् ॥ तस्यकारश्च ॥ मासीकृतायुतामासेर्मधुशुक्लादिभिर्गतौ ॥ एथ कृष्ठास्तेधिमास

